

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ФІЛОЛОГІЇ ТА МАСОВИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ**

До захисту допустити:
Завідувач кафедри
української філології
_____ **І. В. Мельничук**
«__» _____ **2020 р.**

Кваліфікаційна робота
за освітнім ступенем «Магістр» на тему
**«Функції фонових детермінантів у сучасній
українській мові»**

Студентки факультету філології
та масових комунікацій
спеціальності 014 «Середня освіта»
спеціалізації 014.01 «Українська мова і
література»
ОПП «Середня освіта. Українська мова і
література»
освітнього ступеня «Магістр»
Баюрова Марина Григорівна

Науковий керівник:
Вінтонів Михайло Олексійович,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української філології

Рецензент:
Стишов О.А.,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови
Київського університету імені Бориса
Грінченка

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою _____
Секретар ЕК _____
«__» _____ 2020 р.

Маріуполь – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. НОВЕ ВЧЕННЯ ПРО ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ.....	5
1.1. Історія вчення про другорядні члени речення.....	5
1.2. Статус детермінантних членів речення.....	7
1.4. Детермінанти як носії додаткової предикації в реченні.....	9
1.3. Диференційні ознаки фонових детермінантів.....	16
1.4. Синкретичні детермінантні словоформи як ускладнювачі речення	21
Висновки до розділу 1.....	42
РОЗДІЛ 2. ФОНОВІ ДЕТЕРМІНТИ ЯК САМОСТІЙНІ ПОШИРЮВАЧІ РЕЧЕННЯ.....	44
2.1. Локальні детермінанти: структурно-семантичні вияви.....	44
2.1.1. Іменники у функції локальних детермінантів.....	44
2.1.2. Прислівники у функції локальних детермінантів.....	59
2.2. Функційні вияви темпоральних детермінантів.....	62
2.2.1. Іменники у функції темпоральних детермінантів.....	62
2.2.2. Прислівники у функції темпоральних детермінантів.....	74
Висновки до розділу 2.....	78
ВИСНОВКИ.....	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	81
ДОДАТКИ.....	88

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Проблемі детермінації присвячено ряд досліджень, у яких описано окремі типи детермінантів у реченнях, розглянуто їх у комунікативному аспекті як самостійних поширювачів речень. Сучасна синтаксична наука характеризується стійкою тенденцією до вивчення перехідних, проміжних структур і одиниць, визначення статусу яких дозволяє краще усвідомити природу явищ у сфері синтаксису.

Необхідність дослідження детермінантних членів речення зумовлена потребою подальшого розвитку вчення про сполучуваність членів речення, про взаємодію і взаємозв'язки компонентів висловлення. Аналіз подібного роду детермінантів дозволить уточнити наявну типологію самостійних поширювачів речення. Все це зумовило актуальність обраної теми.

Об'єктом дослідження є детермінанти в художніх текстах початку ХХІ ст.

Предмет аналізу становлять семантико-синтаксичні та функційні властивості фонових детермінантів сучасної української мови.

Мета роботи – комплексно проаналізувати структурні та семантичні вияви фонових детермінантів у художніх текстах початку ХХІ ст.

Відповідно до визначеної мети поставлено такі **завдання**:

- схарактеризувати природу детермінантів як самостійних поширювачів речення;
- класифікувати та описати типи, групи й підгрупи фонових детермінантних членів речення в художніх текстах;
- уточнити склад і межі обставинних детермінантів;
- виявити детермінантні обставин у художніх текстах;
- проаналізувати функційні вияви фонових детермінантів.

Матеріалом для аналізу слугували речення з фоновими детермінантними, дібрані з художніх творів сучасної української літератури початку ХХІ ст.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновку, списку літератури та додатків.

РОЗДІЛ 1. НОВЕ ВЧЕННЯ ПРО ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

1.1. Історія вчення про другорядні члени речення

Граматичний центр двоскладного речення становить предикативна пара: підмет і присудок. Член речення, який вказує, про кого або про що говориться в реченні, називається підметом. Підмет відповідає на питання хто? або що? Член речення, який вказує, що говориться про підмет, називається присудком. Присудок відповідає на різні питання: що робить? що зробить? що робив? що робили? Саме головні члени речення утворюють предикативну основу речення.

Якщо окрім головних членів у реченні немає інших слів, то таке речення називається непоширеним, і це не дає повноцінно описати предмет чи дію, тому додають ще другорядні члени речення. Другорядними членами речення називають додаткові повнозначні компоненти, які пояснюють, поширюють головні члени й залежать від них [82]. Речення з другорядними члена є поширеними.

Над проблемою другорядних членів речення працювали такі визначні мовознавці як О.О.Потебня, О.О.Шахматов, О.М.Пешковський, І.І.Мещанінов, В.В.Виноградов та ін. Вчення про другорядні члени речення з XIX століття розвивалося у двох напрямках: формальному (класифікація за характером синтаксичного зв'язку) та логічному (класифікація за значенням). Думки вчених розбігалися щодо вивчення другорядних членів речення, та все ж вони виділили три типи: означення, додаток та обставину. У вивченні другорядних членів речення виділяють класичний (традиційний) період і період сучасного мовознавства. Класичний період охоплює 20-ті роки XIX ст. – 20-ті роки XX ст. У цей період найбільше вивчали обставини та додатки. А період сучасного мовознавства бере початок у 30-х роках XX ст. Предметом вивчення цього періоду був синкретизм [1].

Деякі мовознавці (Н. Ю. Шведова, О. М. Пешковський, В. В. Виноградов, Л. А. Бухаховський та інші) були незадоволені традиційним вченням про другорядні члени речення, говорячи про те, що він мав безліч недостатків. Вчений О. М. Пешковський хотів замінити терміни додаток, означення та обставина на скорочені позначки, але потім дав поняття про керовані, узгоджені і прилеглі другорядні члени речення. Н. Ю. Шведова вважала, що все ж головними членами речення є підмет і присудок, а всі інші слова поширюють речення і є вже другорядними членами речення.

Традиційно виділяють три класи другорядних членів: додатки, означення, обставини. Виокремлюють прямі і непрямі додатки, узгоджені і неузгоджені означення та диференційні обставини [82].

М.Г.Зубков у своєму довіднику дає поняття кожного другорядного члена речення. Додаток – другорядний член речення, що називає предмет і, відповідає на питання непрямих відмінків. Означення – це другорядний член речення, що вказує на різні статичні ознаки предмета, явища, стану, процесу. Означення підпорядковане іменнику і відповідає на питання який? чий? котрий? скількох? А обставина другорядний член речення, який вказує на спосіб, міру та ступінь дії, процесу, стану, також вказує на місце, час, причину, мету, умову існування предмета, явища [1].

1.2. Статус детермінантних членів речення

Незважаючи на те, що історія питання про детермінують членах пропозиції досить повно відображена в спеціальних дослідженнях і окремих роботах останніх років, деякі приватні положення вимагають уточнень. Саме поняття детермінують членів речення, введене в середині шістдесятих років Н.Ю. Шведової, трактується і використовується неоднозначно.

У деяких випадках самостійним поширювачам пропозиції нав'язується невизначений синтаксичний статус. Роль їх зводиться до особливих випадків функціонування додатків і обставин, або вони взагалі виносяться за межі другорядних членів речення.

У роботах окремих авторів детермінантні члени речення розглядаються як "фон", "рамкові конструкції", "лаштунки" для іншої частини речення. Проти такої точки зору виступив В.П.Малащенко, справедливо зазначивши, що таке порівняння робить детермінантні члени речення допоміжним засобом, винесеним за межі речення, а не структурним елементом поширеного речення. Він вважає, що детермінантні члени речення мають власне синтаксичне значення.

Як наголошується в роботах останніх років, детермінанти мають набір структурно-семантичних характеристик, які слугують достатньою підставою для кваліфікації їх як другорядних членів речення.

Детермінантні члени речення входять до складу на основі особливого типу підрядного зв'язку, названого "вільним приєднанням". Цей тип зв'язку виникає тільки на рівні речення, пояснюючи не який-небудь із його головних членів або головний член односкладних речень, не яку-небудь окрему словоформу в складі речення, а основу в цілому або все речення у випадку його поширеності. Зв'язок можна порівняти з підрядним зв'язком, що виникає між підрядними реченнями певних семантичних типів, що відносяться до всієї головної частини в цілому. У цьому полягає головна відмінність зв'язку вільного приєднання від інших типів підрядних зв'язків,

що виникають у реченні. Саме ця відмінність робить можливим протиставлення детермінантних членів речення іншими розповсюджувачами речень: а) виділяються на базі словосполучення; б) мають двонаправлені відносини; в) визначає окремі члени речення, не вступаючи з ними в прислівний зв'язок. Це протиставлення не дозволяє, беззастережно включати детермінтні члени речення в розряд другорядних, оскільки в цьому випадку не буде враховано основні диференційні ознаки другорядних членів речення - прислівний характер. Однак це ще не означає, що головним членам пропозиції протиставляються другорядні члени. Їм можуть бути протиставлені одиниці, які можуть створити опозицію, тобто "Неголовні члени речення". Таке протиставлення підкреслює, що другий член опозиції: головні / неголовні члени речення - не володіє основною ознакою першого члена - здатністю виражати граматичне значення речення - значення предикативності. І лише після цього можливе ділення "неголовних членів речення" на неголовні члени речення, які мають прислівний характер (традиційно виділяються другорядні члени), і неголовні члени речення, які мають неприслівний характер, до яких і відносяться детермінанти [1].

1.3. Детермінанти як носії додаткової предикації в реченні

Теорія предикативності в своєму розвитку пройшла досить тривалу історію, але сьогодні викликає суперечки серед лінгвістів.

Кожне речення, що вживається у мовленні, має певне модально-темпоральне значення: значення реального факту, співвідносного з тим чи іншим часом, або значення певного виду нереальності. Модальні значення також пов'язані з мовленнєвим актом, хоча й не так прямо, як часові: не через "момент мовлення", а через позицію мовця. Вони несуть у собі елементи думки, що відображають позицію адресата. Саме в комплексі граматичних значень, співвіднесених з актом мовлення, що спираються на нього, В.В.Виноградов вбачає граматичну сутність речення. Цей комплекс граматичних значень, які завжди мають певне формальне вираження, він назвав *предикативністю* (до цього комплексу В.В.Виноградов, крім категорій модальності та часу, включив категорію особи) [Виноградов, с.128].

Більшість лінгвістів визнають предикативність як загальну властивість речень (що сприймається як співвіднесеність змісту висловлення з дійсністю і реалізується через категорії модальності, темпоральності, особи). Але деякі з них виключають із числа цих категорій категорію особи (концепція Н.Ю.Шведової, викладена в "Російській граматиці" [Шведова, с.10-11,85-86]).

Так, В.Г.Гак співвідносить зміст висловлення з відрізком позамовної дійсності, із певною екстралінгвістичною ситуацією, зводячи поняття предикативності до поняття референції [Гак, с.52].

П.А.Лекант стає на захист "традиційного" синтаксису і підтримує визначення категорії предикативності, подане В.В.Виноградовим. Автор вважає принциповим виділення єдиного статусу предикативності як ознаки

(універсальної властивості) речення, яке виражається в основних граматичних категоріях модальності, часу та особи [Лекант, с.6-7].

Дійсно, розмежування понять “предикація” та “предикативність” є досить суттєвим, оскільки таке розмежування стає базовим у розмежуванні семантичної елементарності / неелементарності речення. А.П.Загнітко дає наступне визначення цим поняттям: *предикація* – це семантична ознака мовного вираження, а *предикативність* – це сполучення суб’єкта з предикатом в актуалізованому щодо модальності й темпоральності вимірі. Автор наголошує, що поліпредикатність ніяк не свідчить про поліпредикативність, але друга передбачає першу. Предикатна лексема у складі речення вказує на пропозиції й визначає їх кількість. Про те, що речення *Мати вишиває рушник голкою* вміщує одну пропозицію і тому є семантично елементарним, свідчить наявність у його складі тільки одного предикатного слова *вишивати*, останні слова – предметні, вони виступають як аргументи – суб’єктний (*мати*), об’єктний (*рушник*), інструментальний (*голкою*) [Загнітко, с.216].

Теорія предикативності висуває й більш вузькі проблеми, пов’язані з проблемою предикативних відношень у моно-, полі- та напівпредикативних конструкціях, які в свою чергу пов’язуються з вираженням додаткової предикації у складі висловлення.

Особливої уваги вимагає напівпредикативний синтаксичний зв’язок, оскільки його базові компоненти репрезентують не тільки окремий об’єктний план, але й виступають носіями власних суб’єктних площин. Предметом окремих досліджень останнім часом виступають конструкції з детермінантними синтаксемами у ролі додаткової предикації.

В.П.Малащенко наголошує, що додаткову предикацію може виражати будь-яка автосемантична прийменникова конструкція, але найчастіше до цього пристосовані форми, утворені за участю прийменників та іменників, що керують ними й позначають дію, стан або якийсь інше відокремлене

поняття [Малащенко, с.17]. У ролі основного лексичного елемента – носія та виразника додаткової предикації в реченні – визначаються імена пропозитивної семантики, які, як відомо, є репрезентами ситуації. У тих випадках, коли у складі детермінанта виявляються імена непередикативної, предметної лексики, вони також потребують пропозитивного прочитання [Малащенко, с.21]. На семантичному рівні речення, що містить прийменниково-відмінкову детермінантну синтаксему, є виразником двох ситуацій, пропозицій.

Ця думка отримала своє продовження в роботах І.Р.Вихованця. Лінгвіст наголошує, що найвиразніше простежується формально-синтаксична та семантико-синтаксична співвіднесеність простих ускладнених речень детермінантного типу із складнопідрядними реченнями. Вторинні предикативні синтаксеми з детермінантною функцією утворюються внаслідок відповідних видозмін підрядних частин складнопідрядного речення. У семантико-синтаксичному плані найбільшу відповідність між підрядними частинами складнопідрядного речення й детермінантними компонентами простого ускладненого речення відбивають детермінантні прийменниково-відмінкові форми. У таких реченнях, продовжує автор, семантико-синтаксичні відношення між детермінантом та іншою частиною простого ускладненого речення передає прийменник, наприклад:

Зоїне обличчя було червоним, бо вона хвилювалася → Від хвилювання у Зої почервоніло обличчя (Д.Косарик, с.27) [Вихованець, с.85-86].

Просте ускладнене речення з детермінантним другорядним членом речення І.Р.Вихованець поділяє на дві автономні частини, які певною мірою відтворюють структуру складного речення:

- 1) основну частину, що зберігає формально-синтаксичні й семантико-синтаксичні особливості вихідного речення;

2) супровідну частину, тобто детермінантний другорядний член речення, утворений у результаті згортання однієї з частин складного речення [Вихованець, с.86].

Можливість такої трансформації вказує на наявність супутньої імплікованої предикації, тобто поліпредикативності, що містить додаткове повідомлення до основної предикативності [Грамматика, с.184]. Г.О.Золотова наголошує на тому, що саме в такому випадку можна говорити про елементи прихованої, трансформаційної предикативності у відношеннях між словами. Безперечним, на її думку, є те, що подібний зв'язок виникає лише в реченні на базі предикації і є неможливим у парному поєднанні слів [Золотова, с.56]. У такому випадку детермінанти, так само як і підрядні частини з обставинним значенням у складному реченні, що містять імпліковану предикацію, приєднуються до речення загалом. Причиною появи додаткової предикації є периферійність (самостійність) позиції детермінанта, його можливість основою для вираження додаткового змісту.

Експлікація додаткової предикації реалізується також під час перетворення детермінантного компонента у реченнєву структуру, наприклад:

У шістнадцять років Оленка була високою, стрункою дівчинкою з довгими руськими косами (Д.Косарик, с.214) → *Оленка була високою, стрункою дівчинкою з довгими руськими косами. Їй було шістнадцять років.*

Давно одужав дід Матвій (М.Коцюбинський, с.69) → *Дід Матвій одужав. Це було давно.*

Ми вважаємо, що трансформація простого речення на два простих є доказом належності детермінанта до предикативного ядра або цілого речення.

Якщо розмежувати два аспекти предикативності – основну, оформлену граматичними засобами мови, та додаткову, що міститься в лексичних елементах носія цієї предикації, виникає питання про

співвідношення модально-часових планів основної й додаткової предикації у складі висловлення.

З граматичного боку співвідношення детермінантної та недетермінантної частин висловлення є нерівнозначними. У лінгвістиці відзначається, що вираження додаткової предикації має несамотійний, залежний характер, подібний до вираження додаткової предикації в підрядній частині складнопідрядного речення. Якщо предикативність, притаманна головному реченню, формує складнопідрядне речення, то предикативна частина підрядного речення не передає закінченого повідомлення і тому не є самотійною. А.П.Загнітко наголошує, що *напівпредикація* (або додаткова предикація) – це синтаксичне значення, яке частково збігається з предикативним, але не утворює речення [Загнітко, с.216].

П.А.Лекант пов'язує наявність та засіб оформлення в реченні однієї та більше предикацій з монопропозитивністю та поліпредикативністю як основу структурної опозиції “просте речення – складне речення”. Хоча, на думку П.А.Леканта, поліпредикативне речення не обов'язково має бути складним за структурою. Тільки вираження в предикації самотійного формально вираженого модально-часового плану робить її структурним центром простого речення чи предикативної частини. І далі дослідник наголошує, що предикація може не мати самотійного модально-часового плану, може бути оформлена як додаткова, вторинна предикація – тоді ми маємо справу з простим поліпредикативним реченням [Лекант, с.107].

Однак виникає питання, чи завжди вторинна предикація має такий несамотійний характер?

У працях деяких авторів досить чітко простежується думка, що поширені детермінанти – детермінантний зворот, – головний компонент яких репрезентований девербативом, зберігають дієслівні властивості, такі,

наприклад, як підпорядкування тих самих залежних форм, що й похідне дієслово.

Подвійна, синкретична природа імен з абстрактною семантикою, що поєднують у собі значення предметності та процесуальності як категоріальних ознак іменників та дієслів, специфічність їх семантичної валентності, стосується не лише синтаксичної сфери, але й граматичної – вираження дієслівних категорій перехідності та стану. Отже, враховуючи ці чинники, на нашу думку, логічно буде визнати й переломлення в семантиці синтаксичної форми, вираженої віддієслівним іменем, категорією часу, способу, тобто окремих граматичних категорій, що виражають категорію предикативності.

Так, В.П.Малащенко вважає, що девербатив у ролі синтаксичної форми взаємодіє в реченні з іншими словоформами у плані реалізації категорій синтаксичного часу та модальності [Малащенко, с.19]. Ми підтримуємо в цьому лінгвіста, оскільки вважаємо, що при трансформації детермінантного члена, вираженого девербативом, у підрядну частину певної семантики, трансформована конструкція набуває самостійного синтаксичного часу та модальності, і, отже, несе в собі додаткову предикацію.

Властивість детермінантних членів речення поєднувати предикативне значення з обставинною семантикою не завжди пов'язується з наявністю у складі таких словоформ імен пропозитивної семантики. Так, локальні детермінантні словоформи відрізняються тим, що до їх складу входять іменники предметної семантики і предикативність саме цих словоформ довести досить важко. Однак дослідники знаходять вагомі критерії для підтвердження обставинно-предикативної семантики подібних поширювачів.

Іншим важливим засобом оформлення додаткової предикації в реченні з предикативними детермінантами ми вважаємо прийменник.

Якщо визнати, що речення з обставинно-предикативним детермінантом так само, як і складнопідрядні речення, репрезентують більше

ніж одну пропозицію, то для них є властивою репрезентація й однакових відношень між подіями, фактами об'єктивної дійсності: часових, причинових, умовних, цільових та інших. Якщо у складнопідрядному реченні на зв'язок відношень, що виникають між явищами дійсності, вказує сполучник, то досить логічно буде визнати, що в реченні з прийменниково-відмінковими детермінантами аналогічну функцію буде виконувати прийменник.

Отже, хочемо наголосити, що речення з прийменниково-відмінковими детермінантами є носіями більше ніж одної предикації. Додаткова предикація у складі таких речень є вторинною, неосновною. Додаткова предикація містить у собі деякі показники граматичного плану, що дозволяє визнати за нею певну самостійність. Граматичними засобами оформлення додаткової предикації у складі детермінантного речення вважаємо деякі дієслівні властивості девербативів (час, спосіб), що входять до складу детермінанта, та прийменник.

Функція прийменника, на нашу думку, в умовах детермінації набуває особливого значення. Він не тільки формує основне, обставинне значення, але й сприяє граматичному оформленню додаткової предикації у складі висловлення, виконуючи роль аналогічну ролі семантичного сполучника у складі складнопідрядного речення. Прийменник конкретизує пропозитивний зміст детермінантної синтаксеми в плані вираження модальності реальної та модальності гіпотетичної.

1.3. Диференційні ознаки фонових детермінантів

Протиставляючи за основними диференціальним ознаками детермінантні члени речення другорядним і головним, ми не виносимо їх за межі речення (хоча в деяких випадках простежується досить чіткий зв'язок детермінантів, зокрема обставинних, з більш широким відрізком тексту, ніж рівень простого речення). Як робоче визначення детермінантних членів речення з обставинною семантикою нами прийнято таке: обставинні детермінантні члени речення – це неголовні члени речення, які мають неприслівний характер і входять до його складу на основі зв'язку вільного приєднання.

Визначення детермінантів як неголовних членів речення, що входять до його складу на основі зв'язку вільного приєднання, дозволяє виділяти їх на першому рівні синтаксичного членування речення: детермінантні члени речення - головні члени речення - другорядні члени речення. Не надаючи особливого статусу детермінантним членам речення по відношенню до інших членів. Нами загалом приймається запропоноване в роботах останніх років розподіл детермінантних членів речення на детермінантні обставини, змістом яких є ситуативна характеристика висловлювання і детермінантне доповнення, які вказують на суб'єкт або об'єкт.

Угруповання обставинних детермінантів була намічена в роботах Л.І. Шуляк, В.П. Малащенко, Т.А.Жданкіної, Н.С. Смородиної. Ці поширювачі речення на основі загальних функцій об'єднані ними в три групи.

До групи з "фоновим" значенням, що є експозицією того, про що йдеться у висловлюванні, входять детермінанти часу, місця і ситуації. Вони знаходяться на найвіддаленішій семантичній периферії висловлювання. Групу детермінантів із загальним значенням зумовленості формують детермінанти причини, умови, мети, відповідності, підстави тощо, що

знаходяться на ближній периферії висловлювання, будучи пов'язаними з основою відносинами односторонньої залежності.

Група детермінантів супутньої характеристики з приватними значеннями зовнішньої і внутрішньої характеристики суб'єкта представляється як носій додаткової предикативної ознаки, що відносяться до суб'єкта висловлювання, або як згорнута супутня характеристика ознак вторинного суб'єкта. Дані детермінанти займають проміжну позицію по відношенню до детермінантам фонові характеристики і детермінантами зумовленості.

Дослідники проблем, пов'язаних з обставинною детермінацією, визначають структурні ознаки, що виділяються у названих словоформ в сильній синтаксичної позиції:

а) відсутність визначеності оформлення і вживання, що виходить від будь-якого слова в реченні;

б) віднесення до іншої частини речення в цілому;

в) граматичний зв'язок вільного приєднання, який оформляє односторонній зв'язок обставинного детермінанта від основи в цілому;

г) звичайне розташування в абсолютному початку речення;

д) при актуалізації в разі постпозиції до основи детермінанта не входить в інтонаційно-сміслову групу, як визначальний по відношенню до слова, з яким поєднується за змістом.

Таким чином, що детермінантні члени речення, зокрема з обставинною семантикою, - це члени речення, які мають ряд структурно-семантичних ознак, що відрізняють їх як від головних і другорядних членів речення, так і від інших розповсюджувачів [1].

Синкретичні детермінантні словоформи як компоненти, що ускладнюють речення

Причиною появи та існування синкретичних членів речення є необхідність вираження синкретичної семантики, яка більш багата, ніж семантика типових членів речення.

Явища перехідності, синкретизму у мовознавстві викликали інтерес з давніх часів (див. праці Ф.І.Буслаєва, В.В.Виноградова, М.І.Греча, О.М.Пешковського, О.О.Шахматова). В останні десятиріччя з'явилися більш ґрунтовні дослідження з цієї проблеми. Однак деякі питання залишаються нерозв'язаними. До них належить і проблема синкретизму у сфері детермінантних членів речення.

Питання про предикативно-обставинні детермінанти ставиться з урахуванням виділення їх в особливу підгрупу дифузних детермінантів як поширювачів, у яких поєднуються значення предиката й обставинного компонента [Камынина, с.98; Малащенко, с.79]. Виділення такого типу поширювачів пов'язується з розмежуванням формальної та семантичної структури речення. На рівні семантичної структури речення виділяються елементарні (основні) та неелементарні (неосновні, тобто кваліфікатори) компоненти [Русская грамматика, с.123-135]. При виділенні предикативно-обставинних детермінантів як елементарних компонентів семантичної структури речення виникає необхідність говорити про співвідношення імпліцитної предикативності з граматичним значенням речення, тобто з предикативністю.

Однак сам термін **“предикативно-обставинний детермінант”** вимагає певної конкретизації та уточнення. Детермінантні члени речення знаходять своє вираження (крім прислівникових) у дієприслівникових та прийменниково-відмінкових словоформах. Для дієприслівникових словоформ синкретизм є споконвічним (традиційно є напівпредикативним

членом речення). Виражаючи у складі речення додаткову дію, вони таким чином беруть участь у позначенні вторинної ситуації, яка може виступати як фон чи зумовленість. За дієприслівниковими словоформами у детермінантній функції доцільним буде закріпити термін “предикативно-обставинний детермінант”. Відмінкова форма іменника, незалежно від його лексико-граматичного розряду, разом з обставинним прийменником, виступає обставинним поширювачем цілого речення. Але якщо у складі детермінанта присутній девербатив чи ад’єктив, то цей детермінант є потенційно предикативним і в реченні може виражати додаткову предикацію. Для таких синтаксем у нашій роботі ми обираємо назву **“обставинно-предикативні детермінанти”**.

Семантика обставинно-предикативних детермінантів під впливом їх лексичного наповнення може ускладнюватися додатковими обставинними значеннями. У результаті формуються **полісинкретичні** самостійні поширювачі речення. Наявність додаткових обставинних значень у детермінантній синтаксемі передбачає також і їх відсутність. Кожне основне значення є ускладнюючим, постійним. Воно не залежить від наявності чи кількості додаткових значень. Кожне ускладнювальне, додаткове значення є змінним. Таке положення призводить до необхідності виділення **семантичної домінанти** як основного значення полісинкретичної детермінантної синтаксеми, на яке не впливають умови її функціонування.

Ідея синкретизму членів речення породила багато термінів, що визначають це поняття. Ми у своїй роботі зупинимося на визначенні “синкретизму” як “поєднання (синтезу) в одному члені речення диференційних ознак різних членів речення, їх функцій” [Загнітко, с.182]. Синкретичні детермінанти, що поєднують значення декількох компонентів семантичної структури речення, аналізуються нами як багатозначні форми, які одночасно реалізують два (і більше) значення. У зв’язку з цим виділяємо

дифузні поширювачі речення, що поєднують значення неелементарних компонентів семантичної структури висловлення (синкретизм детермінантів) і значення елементарних і неелементарних компонентів семантичної структури (функціональний синкретизм).

У нашому дослідженні ми припускаємо, що обставинно-предикативні детермінантні члени речення як синтаксичні одиниці, характеризуються такими ознаками:

- 1) містять у собі диференційні ознаки головних членів речення (властивість виражати додаткове предикативне значення);
- 2) містять у собі диференційні ознаки другорядних членів речення (обставинна семантика);
- 3) мають ряд структурно-семантичних ознак, які формують категорію детермінантів.

Отже, синкретичні детермінанти займають проміжну позицію між головними та другорядними членами речення і охоплюють “зону синкретизму” (термін В.В.Бабайцевої) обох одиниць [Бабайцева, с.35-42]. На нашу думку, цей чинник дозволяє вважати детермінантні члени одиницями синкретичними за своєю природою.

Найбільший ступінь тяжіння до синкретизму порівняно з іншими членами речення мають детермінанти. Це явище пояснюється в лінгвістиці багатьма чинниками. Так, В.П.Малащенко, до основних зараховує такі:

- 1) відсутність формальної залежності детермінантних членів речення від будь-якої словоформи у складі речення;
- 2) лексичне наповнення детермінантної синтаксеми;
- 3) ступінь поширеності детермінантного члена речення;
- 4) семантика прийменника;
- 5) неморфологізований засіб вираження обставинної семантики відмінковими поширювачами [Малащенко, с.44-47].

Явище синкретизму детермінантних членів речення, що репрезентуються прийменниково-відмінковими словоформами, пов'язано з проблемою співвіднесеності основної та додаткової предикації у складі висловлення.

1.4. Синкретичні детермінантні словоформи як ускладнювачі речення

Самостійні поширювачі речення з локальною семантикою – це чітко визначена група детермінантних членів речення, одним із засобів вираження якої є прийменниково-відмінкова форма імені з просторовим, конкретно-предметним або просторово-предметним значенням.

Як засвідчує фактичний матеріал, детермінантні локальні словоформи не зустрічаються у реченнях з предикатами, що мають значення перебування, буття, розміщення, руху, сприймання, придбання, заняття. У реченнях з предикатами перерахованої семантики локальні поширювачі визначені семантичною валентністю дієслова, тобто вони реалізують системні зв'язки і виступають у реченні прислівними поширювачами: *Під горою веселками блищав Дніпро* (Є.Гуцало, с.109); *З заводу повернулася втомлена мати* (М.Коцюбинський, с.212); *Через ліси й поля, побіля сіл тече маленька річка, прозора й чиста* (Є.Гуцало, с.97).

Локальні словоформи функціонують у ролі детермінантів у структурах з предикатами іншої семантики. Вони можуть виражатися вільними прийменниково-відмінковими формами імені. У речення такі прийменниково-відмінкові конструкції репрезентуються наступними моделями:

1) *прийменник + N2*: *З дому пішов тими стежками, що ведуть у бригаду* (В.Земляк, с.83); *З-за лісу вибігла хмарка-розвідниця* (В.Земляк, с.87); *З-поміж коріння старої груші сягнуло вогким зблиском двоє очей* (Є.Гуцало, с.137); *До міста вони прибули вчасно* (М.Коцюбинський, с.210);

Побіля лісової стежки несподівано натрапляю на білі оченята конвалії (Є.Гуцало, с.59);

2) **прийменник + N4**: У шкільну сторожку зносили охлялих диких гусей (Д.Косарик, с.19); У вікно ми побачили, як мерехтять маленькі вогники на могутній ріці (А.Головко, с.217); В розчинені сінешні двері видно в городі соняшники (А.Головко, с.90);

3) **прийменник + N5**: Над вікном похилилася старенька яблуня (А.Головко, с.79); За селом дихнуло болотом (В.Земляк, с.43); Над порогами зустрічається холодний потік повітря (П.Панч, с.67); Під ногами була безодня (О.Довженко, с.96); Між небом і землею стоїть велетенська прозора хвиля (А.Головко, с.102);

4) **прийменник + N6**: У спальні на столі сумно горіла свіча (М.Коцюбинський, с.103); На вокзалі стояв страшний гвалт (Д.Косарик, с.60); В Замисловичах рятували перелітних птахів (Д.Косарик, с.19); У однім руськім селі молодий учитель прийняв на ніч талалаєвського ходока (В.Земляк, с.37); По селу й собаки навіть дзяволять якось по-святковому (Д.Косарик, с.38).

Деякі автори наголошують [Абдуллаєв, с.140-146; Бурназян, с.30-36], що зустрічаються приклади, в яких локальне значення виражається детермінантними синтаксемами з прийменниками **в, на**, що керують іменниками з пропозитивною, процесуальною семантикою: у виступі, на засіданні [Бурназян, с.30-31]. У таких випадках простежується синкретизм значень місця і часу, що підтверджують відповідні трансформації, наприклад: На засіданні Яків Іванович поводить себе якось невпевнено (В.Кучер, с.75) → Коли відбувалося засідання, Яків Іванович поводить себе якось невпевнено; У виступі брали участь відомі люди цього міста (Є.Гуцало, с.90) → Коли проходив виступ, на ньому були відомі люди цього міста.

Н.А.Бурназян вважає, що прийменник *на* спеціалізується на вираженні просторового значення і в подібних випадках керує іменником з послабленим процесуальним значенням [Бурназян, с.31]. Ми погоджуємося з думкою Н.А.Бурназяна, оскільки процесуальне значення іменників, які входять до складу подібних детермінантів, є послабленим. Але, на наш погляд, наявність їх у складі детермінантів – це показник первинності часового значення і лише потім, завдяки семантиці прийменника, у детермінанта виділяється локальне значення. Таке положення підтверджує весь розглянутий нами фактичний матеріал.

Отже, до складу детермінантів з темпоральним значенням входять іменники з процесуальним значенням. У складі детермінантів з локальною семантикою функціонують імена з просторовим, конкретно-предметним та предметно-просторовим значенням. Таке розмежування зробила, зокрема, Н.Д.Арутюнова. Вона пов'язує предметні поняття з відношеннями логіко-темпорального плану [Арутюнова, с.147], що дозволяє найбільш чітко виділяти семантичну домінанту у полісинкретичних детермінантів. Ми підтримуємо думку Н.Д.Арутюнової і надалі у своєму дослідженні будемо користуватися цим розмежуванням з метою виокремлення семантичної домінанти в полісинкретичних детермінантних членах речення.

Вираження додаткової предикації детермінантами з локальною семантикою

Своєрідність вираження додаткової предикації локальними детермінантами полягає у їх співвіднесеності з фрагментом об'єктивної дійсності, яким виступає просторовий фон. Наявність просторової (так само як і часової) орієнтації будь-якого висловлення, актуалізованого у реченнях з локальними і темпоральними детермінантами, дозволяє адекватно встановити віднесеність змісту висловлення до дійсності.

Пристосовуючи повідомлене до певного фрагменту об'єктивної дійсності, яким є простір, локальна словоформа набуває значення реальної модальності, що повідомляється в цілому висловлюванні. Такий висновок є можливим за наявності протиставлення як засобу оформлення речення з погляду модальності реальної або модальності гіпотетичної:

За кордоном на той час у нас не залишилося ні жодного рідного (Д.Косарик, с.94) – локальний детермінант надає висловлюванню значення реальної модальності;

А за кордоном через таку помилку його одразу звільнили б (А.Коваль, с.218) – локальна словоформа разом із предикатом надає висловлюванню значення ірреальної модальності.

Між сірими скелями стоїть на низині стара церква з трьома банями, сіра, поросла сизим та зеленим мохом (І.Нечуй-Левицький, с.214) – локальний детермінант надає висловлюванню значення реальної модальності;

Між скелями ця величезна незграбна ихуна ні в якому разі не пройшла б (М.Трублаїні, с.95) – локальна словоформа разом із предикатом надає висловлюванню значення ірреальної модальності.

Детермінантні локальні словоформи регулярно вживаються з формами дієслів дійсного способу, на які спирається значення реальної модальності.

На думку Н.М.Іванової, детермінантні просторові словоформи можуть вміщувати в собі (чи мотивувати, підкріплювати) значення модальності, способу й особи, тобто значення тих трьох категорій, з яких складається предикативність та без яких вона не може існувати [Іванова, с.45].

Одним із засобів вираження категорії предикативності виступає категорія особи. Деякі мовознавці виділяють односкладні дієслівні речення з детермінантами, у яких “граматичний суб'єкт не має словесного вираження [Іванова, с.52], напр.: *По селу йшли мовчки, не привертаючи до себе уваги* (В.Земляк, с.66); *А за вікном продовжували гомоніти* (В.Кучер, с.64),

детермінантна просторова словоформа виражає “ідею суб’єкта” [Іванова, с.53]. (Пор.: *Невеликий возник, але він світив Олегові в душу, доки вони ходили по селу* (В.Підмогильний, с.68); *Людина за вікном була для неї незнайомою* (А.Головко, с.92), локальні словоформи *по селу, за вікном* виступають “чистими” обставинами місця). “Опущення” детермінантів такого типу зі складу речення без порушення його синтаксичного значення є неможливим. Це призводить до перекручування комунікативного завдання висловлення або його смислової незавершеності.

Однак не тільки в односкладних реченнях з локально-суб’єктними словоформами детермінант містить значення особи. Таке значення може виявлятися також у двоскладних реченнях. Перетворення локальних детермінантів у висловлення показує, що особа ця збігається з підметом (суб’єктом) предикативної основи. Найчастіше такі словоформи репрезентуються прийменниково-відмінковою формою такої моделі:

у(в) + N6:

У садку під грушею спав старий Кайдаш (І.Нечуй-Левицький, с.9) → *Коли старий Кайдаш знаходився у садку під грушею, він спав;*

У дворі їх ще раз перев’язали навперехрест хрещені батьки (Д.Косарик, с.19) → *Коли вони зайшли у двір, то їх ще раз перев’язали хрещені батьки.*

В інфінітивних та безособових реченнях прийом “опущення” детермінантів з локальною семантикою є неможливим, оскільки він змінює конкретний зміст всього висловлення чи його типове значення:

У лісі було затишно (Є.Гуцало, с.91) (Пор.: *Було затишно*);

У хаті по-хазяйськи, чисто, лавки й вікна помиті (І.Нечуй-Левицький, с.166);

Скопаними газонами не бігати! (Д.Косарик, с.52) (Пор.: *Не бігати!*).

Отже, локальні детермінанти, незважаючи на досить конкретне лексичне наповнення, мають властивість виражати (або “мотивувати,

підкріплювати”) значення, що формує категорію предикативності: спосіб, модальність, час та особу.

Своєрідність значення додаткової предикативності, вираженої детермінантами з локальним значенням, полягає в тому, що вона в конструкціях з локальними детермінантами є вираженою і репрезентує приналежність до дійсності більш “прозоро”.

Полісинкретичні детермінанти з домінантним значенням місця

Домінантне значення місця локальних детермінантів пов’язане зі словоформами просторової семантики, що входять до його складу. На відміну від темпоральних детермінантів, семантика яких може й ускладнювати, й ускладнюватися, семантика локальних детермінантів, як правило, ускладнюється. Але локальні детермінанти виявляються найменш продуктивною групою, здатною мати синкретичну семантику. Значення локальних детермінантів ускладнюється найчастіше значеннями часу та причини. Оскільки будь-яка дія може бути зафіксована у просторі та часі, конструкції з поєднаним локально-темпоральним значенням є найбільш поширеними.

Поєднання значення локальних детермінантів зі значенням часу

Синкретичні словоформи, що поєднують у собі значення простору та часу, найчастіше репрезентуються прийменниково-відмінковою конструкцією такого типу: *у(в), на* + **№6**:

на + **№6**: На сонцегріві любить поніжитися лисичка (С.Васильченко, с.67);

на + **№6**: На вулиці йому стало холодно (А.Головка, с.108);

y + N6: У місті він згадав про свого давнього родича (О.Довженко, с.230);

y + N6: У крамниці Олена згадала, що сьогодні побачить Тараса (Д.Косарик, с.80).

Такі детермінантні речення легко вступають у синонімічні зв'язки із СПР з підрядною частиною часу:

Коли гріє сонце, лисичка любить поніжитися;

Коли він вийшов на вулицю, йому стало холодно;

Коли він приїхав у місто, то згадав про свого давнього родича;

Коли Олена попала в крамницю, вона згадала, що сьогодні побачить Тараса.

Зустрічаються приклади локальних детермінантів з неактуалізованою локальною семою:

v + N6: В інституті він одружився (О.Гончар, с.137).

У таких конструкціях важливим є не місце виконання дії, а час її здійснення (*одружився, коли навчався у інституті*). Однак контекст підтверджує саме локальну, а не темпоральну характеристику детермінанта:

y + N6: У інституті він вперше закохався ... Там почав писати свої перші вірші (О.Довженко, с.186).

На відміну від детермінантів, репрезентованих моделлю $y(v) + N6$, які пов'язують подію з одним із моментів перебування суб'єкта в певному місці, детермінанти, виражені конструкцією $z + N2$, мають чітко виражену семантику. Такі детермінанти, як правило, керують іменником, який називає вихідний пункт об'єкта у просторі:

z + N2: Вже з порога Володька помітив, що у батька сумні очі (М.Коцюбинський, с.211).

Локальні детермінанти, поєднуючи своє значення зі значенням часу, реалізують внутрішньогрупові зв'язки та позначають зовнішню ситуацію з точки зору не тільки місця, але й часу його вияву.

Поєднання значення місця зі значенням зумовленості

Детермінанти, що поєднують у собі локальне та причинове значення, репрезентуються такими моделями: *на* + N6, *у(в)* + N6, *за* + N5. Додаткове значення причини пов'язане із семантикою іменника, оскільки, називаючи місце виконання дії, є одночасно й позначенням причини її здійснення, наприклад:

на + N6: *На півночі мерз кожного ранку* (М.Трублаїні, с.91).

У деяких випадках причинова семантика детермінанта з локально-причинним значенням підтримується в контексті:

Рудий беркут сидів на кручі над прозорим озером. Він сидів нерухомо, пронизуючи зіркими очима неозору ніжно зелену далечінь. У чистому прозорому повітрі чітко вимальовувався його гострий гачкуватий дзьоб, і весь птах відбивався в ясному дзеркалі озера (О.Довженко, с.68).

Контекстуально зумовлену синкретичну семантику мають детермінанти, виражені прийменниково-відмінковою конструкцією *в (у)* + N6. Такі словоформи мають слабо виражену потенцію ускладнення семантики серед локальних поширювачів речення. Тяжіння до однозначності зумовлюється самою прийменниково-відмінковою словоформою, яка найчастіше позначає лише простір, сферу, область, у якій відбувається та чи інша подія. Це відрізняє певну прийменникову конструкцію, наприклад, від прийменникової конструкції *на* + N6. Така словоформа позначає не лише простір, у якому відбувається дія, але й активну чи пасивну участь суб'єкта в цій події, зумовлену його місцем перебування. Частіше кваліфікація синкретичної семантики детермінанта, вираженого моделлю *на* + N6, не вимагає участі контексту. Вона пов'язана з поширювачами детермінантного члена речення.

Поширені детермінантні члени речення виражають синкретичне значення дистрибутивно. Локальне значення зумовлюється семантикою прийменника та іменника з просторовою семантикою, який керує цим

прийменником. Значення причини в таких конструкціях – це результат взаємодії семантики залежних компонентів детермінанта із семантикою недетермінантної частини висловлення:

На фоні / осипаного зірками / неба птах виглядав якимсь казковим

↓ ↓ ↓

локальний причиновий локальний (С.Васильченко, с.89).

На / слизькій / дорозі він не втримався та повалився

↓ ↓ ↓

локальний причиновий локальний (А.Головко, с.104).

У / темному / коридорі йому стало якось моторошно

↓ ↓ ↓

локальний причиновий локальний (П.Панч, с.218).

Отже, локальні детермінанти реалізують:

- 1) внутрішньогрупові зв'язки, поєднуючи своє значення зі значенням часу;
- 2) міжгрупові зв'язки, поєднуючи своє значення зі значенням причини.

Прийменниково-відмінкові конструкції, які виконують функцію самостійних темпоральних поширювачів речення, кваліфікуються як словоформи, що позначають попередність, наступність чи одночасність подій, явищ, які залежно від модальності предикативного ядра сприймаються як реальні та нереальні [Белошапкина, с.28].

Темпоральні детермінанти активно поєднуються з різними типами основ як односкладних, так і двоскладних речень, практично не маючи

обмежень. Темпоральні детермінанти зустрічаються в реченнях з основами такої семантики:

- 1) суб'єкт та його дія;
- 2) суб'єкт та його вік,
- 3) суб'єкт та його фізичний чи емоційний вплив на об'єкт;
- 4) суб'єкт та його дії в інтересах іншого і под.

Засоби вираження відтінків часового значення детермінанта різноманітні. Вони залежать від семантики іменників з часовим чи процесуальним значенням та семантики прийменників, що керують ними.

Так, конструкції зі значенням попередності утворюються за допомогою наступних прийменниково-відмінкових моделей:

прийменник + N2: *До самого ранку вибухи не стихали* (О.Довженко, с.150);

прийменник + N4: *На ту хвилю, мабуть, забувся Пороша, що вона не одна, а з дідом* (В.Земляк, с.35);

прийменник + N5: *Перед самим сніданком принесли телеграму від батька* (Д.Косарик, с.67).

Детермінанти зі значенням послідовності репрезентуються конструкціями типу:

прийменник + N2: *Після кількох атак Євген збагнув, що його заманюють на відкрите поле* (В.Земляк, с.56);

прийменник + N4: *А за якусь годину Павло почував себе тут як удома* (В.Кучер, с.36);

прийменник + N6: *По обіді Живан хотів піти в ліс, одвідати Зою, дід Овсій розрадив його* (В.Земляк, с.44).

Детермінанти зі значенням одночасності можуть виражатися такими моделями:

прийменник + N2: Наприкінці зими зібрався старий Матвій до Києва (А.Головко, с.120); Посеред своєї розповіді Хорват раптом замовк (О.Гончар, с.211);

прийменник + N4: В один момент зникли з очей ешелони, станції, фронти, навіть сама земля (П.Панч, с.39); У четвер він прибув до школи (Улас Самчук, с.141);

прийменник + N5: За обідом всі мовчали (В.Коротич, с.102).

прийменник + N6: На світанку вони вже були далеко від села (Ю.Яновський, с.149);

Отже, у вираженні значення темпоральних детермінантів, за винятком окремих випадків, беруть участь непохідні прийменники. Вони керують іменниками з часовим значенням та віддієслівними іменниками з процесуальним значенням. Словоформи, до складу яких входять іменники з процесуальною семантикою, можуть бути як поширеними, так і непоширеними, тоді як детермінанти, до складу яких входять іменники темпоральної семантики, як правило, є непоширеними. Темпоральні детермінанти зустрічаються в реченнях з різними типами основ.

Складність визначення додаткової, неосновної предикації темпоральними детермінантами, так само як і локальними, полягає в їх семантиці. Семантика детермінантів з темпоральним значенням являє собою мовленнєве втілення найскладнішої просторово-часової сфери, що охоплює всі без винятку явища об'єктивної дійсності.

Простежується асиметрія формальної та семантичної структури речень з темпоральними детермінантами. Якщо практично всі конструкції з часовими детермінантами, які розглядалися нами під час дослідження, можуть виражати додаткову предикацію у складі висловлення, то далеко не всі з них можуть відображати дві ситуації, пропозиції. З урахуванням цього фактору речення з обставинно-предикативними детермінантами зі значенням темпоральності розпадаються на дві підгрупи.

До першої підгрупи належать поліпредикативні та поліпропозитивні речення з темпоральними детермінантами. У цьому випадку співіснують дві поєднані між собою події, локалізовані у часі:

після + N2: Після непередбаченої через хворобу відпустки Талалаєв не знав з чого починати (В.Земляк, с.69); Після непередбаченої через пошкодження ресори затримки він вирішив повернутися назад (В.Земляк, с.75);

під час + N2: Під час польоту вона поводи́ла себе дуже тихо, стримано (О.Довженко, с.216).

До складу таких детермінантних конструкцій входять імена пропозитивної семантики, які виражають або вторинний предикат, що належить суб'єктові основної ситуації (Коли вона знаходилась у польоті, вона поводи́ла себе дуже тихо, стримано), формуючи при цьому моносуб'єктну та поліпредикативну конструкцію, або відображають ситуацію з предикатами, що належать різним суб'єктам (Після того як Талалаєв взяв відпустку через хворобу, він не знав з чого почати; Після того як він затримався через пошкодження ресори, він вирішив повернутися назад).

Детермінанти цієї підгрупи ускладнюють і формальну, і семантичну структуру висловлення, відображуючи саме **в і д н о ш е н н я** між подіями дійсності з боку часової перспективи висловлення. Вони виступають самостійними поширювачами речення загалом, формуючи “елементарну семантичну категорію нечленованого типу” – обставинно-предикативний кваліфікатор, який бере участь у вираженні секундарної предикації й перетворює висловлення на ускладнене речення поліпредикативного типу [Малащенко, с.20].

Темпоральні детермінанти другої підгрупи зустрічаються в поліпредикативних, але монопропозитивних конструкціях. Темпоральний детермінант у таких конструкціях виражає додаткову предикацію

особливого типу – буттєву, виступаючи лише темпоральним фоном основної предикації й прив'язуючи повідомлене до певного моменту часу. Лексичне наповнення таких детермінантів пов'язується з іменниками темпоральної семантики, що називають час доби, тижня, року і под. Іменники з процесуальним значенням, що репрезентують ситуацію, в конструкціях певного типу не зустрічаються. Найчастіше це непоширені прийменниково-відмінкові синтаксеми, які трансформуються у предикативну одиницю буттєвої семантики. Такі випадки не є поширеними в мові через свою штучність, проте не суперечать її системі:

з + N2: З цього часу (настав той час) вона ще гостріше відчула свою самотність (В.Кучер, с.233);

з + N2: І з того дня (настав той день) пісні в їх хаті вже не співали (М.Коцюбинський, с.299).

Ускладнюючи формальну структуру речення, подібні детермінанти не ускладнюють його семантичної структури. Вони формують двосуб'єктні та двопредикативні конструкції.

Модально-часові плани детермінантної й недетермінантної частин висловлення, незалежно від приналежності двом виділеним підгрупам, зазвичай збігаються:

1) реальна модальність, синтаксичний теперішній час – з + N2: Ще з ночі починає він свою роботу, щоб ранком здивувати весь світ (А.Головка, с.60) → Коли настає ніч, він починає свою роботу, щоб ранком здивувати весь світ;

2) реальна модальність, синтаксичний минулий час – *по* + N6: По тижневі в родинному огнищі Матвія сталася знову визначна подія (Улас Самчук, с.186) → Після того як пройшов тиждень, в родинному огнищі Матвія сталася знову визначна подія;

3) реальна модальність, синтаксичний майбутній час – **через** + N4: *А через пару днів Матвій переїде на своє* (Улас Самчук, с.239) → *Коли пройде кілька днів, Матвій переїде на своє.*

Залежно від того, який відтінок часового значення виражає детермінант, його можна замінити тим чи іншим членом синонімічного ряду. Наприклад, конструкції зі значенням попередності співвідносні зі складнопідрядними реченнями з підрядною частиною часу, що вводиться сполучниками часової семантики (**до того як; перед тим як**), напр.:

перед + N5: *Перед самим сходом сонця ми досягли вершини гори і змогли роздивитися навкруги* (В.Кучер, с.231) → *Перед тим як зійшло сонце, ми досягли вершини гори і змогли роздивитися навкруги;*

перед + N5: *Перед сніданком – ще п'ять хвилин непорушного лежання* (В.Земляк, с.10) → *До того як піти снідати, ще п'ять хвилин непорушного лежання.*

Конструкції зі значенням наступності синонімічні складнопідрядним реченням з підрядною частиною часу, що вводиться сполучником **після того як**:

після + N2: *Після затяжного дощу на небі виглянуло сонечко* (С.Васильченко, с.61) → *Після того як пройшов затяжний дощ, на небі виглянуло сонечко;*

після + N2: *Після свят прибув до них з радісною звісткою молодий і хвацький капітан* (В.Земляк, с.140) → *Після того як пройшли свята, прибув до них з радісною звісткою молодий і хвацький капітан.*

Речення з темпоральними детермінантами зі значенням одночасності найчастіше синонімічні складнопідрядним реченням з підрядною частиною, що вводиться сполучником **коли**:

за + N5: *За обідом Василь не зводив з неї очей* (М.Трублаїні, с.214) → *Коли обідали, Василь не зводив з неї очей;*

за + N5: За вечерю всі затихли, потім знов зачалась балачка, але Трохим вже не мішався (М.Стельмах, с.201) → Коли вечеряли, вони всі затихли, потім знов зачалась балачка, але Трохим вже не мішався.

Якщо темпоральний детермінант із значенням послідовності чи одночасності належить до суб'єкта основної ситуації, то конструкція може також вступати у синонімічні зв'язки з реченнями, що містять дієприслівникові форми:

за + N5: За розмовою вони не помітили від'їзду Тихоновича (О.Довженко, с.201) → Розмовляючи, вони не помітили від'їзду Тихоновича;

після + N2: Після виконання Юрчиного завдання Андрій попрямував до села (В.Кучер, с.263) → Виконавши Юрчине завдання, Андрій попрямував до села.

Конструкції зі значенням попередності не вступають у синонімічні зв'язки з конструкціями, що містять дієприслівникові звороти. Подібні конструкції відсутні у синтаксичній парадигмі. Це пояснюється неможливістю співвіднесення детермінанта з суб'єктом основної події. Такі детермінантні конструкції лише вказують на конкретний час виконання дії, який називає недетермінантна частина висловлення, і відносяться до всієї частини висловлення, а не тільки до суб'єкта.

Отже, обставинно-предикативні детермінанти з темпоральною семантикою мають ряд структурно-семантичних показників, що характеризують їх як носіїв додаткової предикації у складі висловлення.

Додаткова предикація, що вноситься в речення темпоральними детермінантами, може виявлятися у двох видах:

- 1) додаткова предикація, що формує поліпредикативні та монопропозитивні конструкції;
- 2) додаткова предикація, що формує поліпредикативні та поліпропозитивні конструкції.

Обставинно-предикативні детермінанти з темпоральним значенням імплікують або вторинну предикативну ознаку, що належить суб'єктові основної ситуації, або пропозицію із суб'єктом, що належить різним предикатам. Модально-часові плани детермінантної та недетермінантної частини висловлення збігаються.

Конструкції, що містять темпоральні детермінанти, утворюють один синонімічний ряд із складнопідрядними реченнями з підрядною частиною часу та простим реченням з дієприслівниковими формами.

Темпоральні обставинно-предикативні детермінанти практично не мають обмежень у сполучуваності з різними типами основ.

Домінувальне значення часу в детермінантів цієї підгрупи виявляється на основі кількох критеріїв. У зв'язку з цим виділяємо домінанту двох ступенів.

До першої групи (домінанта першого ступеню) належать темпоральні детермінанти, у яких домінувальне значення підтверджується семантикою прийменника з чітким часовим значенням:

після + N2: Після похорон Марія ще довго ходила сама не своя (Улас Самчук, с.78).

Лексичне наповнення детермінанта в конструкціях такого типу пов'язується з іменниками абстрактної семантики.

До другої групи (домінанта другого ступеню) належать темпоральні детермінанти, в яких домінувальне значення підтверджується іменниками з часовою семантикою та прийменниками з таким самим значенням:

В молодості (в + N6) чого навчишся, то на старість (на + N4) і знайдеш (Нар. творчість).

Найчастіше темпоральні детермінанти поєднують своє значення з причиновим. У таких випадках часове значення зумовлюється іменниками з часовою семантикою, що входять до складу детермінантної конструкції:

на + **N4**: На старість він ще більше роздався, став ще більш сутулим та незграбним (М.Коцюбинський, с.70);

в + **N6**: У молодості вона була надзвичайно красивою жінкою (О.Довженко, с.291);

на + **N6**: На молодому місяці світиться хата старого Матвія (М.Стельмах, с.40).

Значення причини – це результат взаємодії семантики детермінанта з семантикою останньої частини висловлення, яка обмежує вибір предиката. У детермінантній частині висловлення міститься те, що є властивим для суб'єкта або набувається ним у певному віці. Зіставимо наведені вище приклади з аналогічними детермінантами:

на+ **N4**: Ще з дитинства вона була дуже хворою та слабкою дитиною (П.Панч, с.63);

у + **N6**: У молодості він жив недалеко від Полтави (П. Панч, с.120);

при + **N6**: При молодому місяці Василь повернувся до села (П.Панч, с.91).

У таких конструкціях значення причини відсутнє. Суб'єктові належить ознака, не зумовлена часовим відрізком (так, дитячий вік не є показником нездорового фізичного стану; проживання біля Полтави не є ознаками віку; молодий місяць причиною повернення додому).

Темпоральні детермінанти, семантика яких ускладнюється значенням причини, стають більш необхідними компонентами для семантичної структури речення, ніж детермінанти, що не ускладнюються додатковими відтінками значень. Продовжуючи позначати зовнішню ситуацію, подібні поширювачі займають місце поруч групи детермінантів зі значенням зумовленості.

У деяких випадках причинова семантика у темпоральному детермінанті залежить від іменників з абстрактною семантикою, що входять до його складу:

y + N4: У годину (час) / натхнення (причина) /

він розповідав дітям про свою молодість, про Запорізьку Січ, про свої невдачі та перемоги (Ю.Мушкетик, с.71).

Часова домінанта в таких детермінантах зумовлена іменниками та прийменниками з часовим значенням, що входять до їх складу. Залежний субстантивний компонент детермінанта належить до суб'єкта висловлення. Він називає внутрішню причину, підставу виникнення дії чи ознаки.

Домінуювальне значення часу в темпоральних детермінантах, ускладнених значенням причини, може бути залежним від прийменника з чітким часовим значенням:

після + N2: Після (час) / сварки з батьком (причина) /

Володька не хотів повертатися додому (М.Коцюбинський, с.190).

Значення часу формується в самому детермінанті. А значення причини зумовлене взаємодією семантики залежного субстантивного компонента детермінанта з останньої частиною висловлення загалом.

Хочемо наголосити, що досить поширеними є випадки, коли синкретична семантика зумовлюється впливом контексту. Поширені конструкції, у яких до складу детермінанта входить вказівний займенник, що поєднує речення з попереднім контекстом:

Виснажливі штилі чергувалися з поривами сильного вітру. У таку пору (y + N4) мало хто з мореплавців відважився б підняти усі паруси (М.Трублаїні, с.45);

З норд-весту йшов шаленої сили шторм. У таку пору (y + N4) море лютувало (М.Трублаїні, с.65).

Детермінанти у подібних конструкціях, завдяки займенникам, що входять до їх складу, виконують функцію зв'язку. Перебуваючи на стику двох речень, вони, з одного боку, виступають структурною приналежністю

детермінантного речення, а з іншого боку – співвідносяться з попереднім реченням:

Мало хто з мореплавців відважився б підняти усі паруси, коли (тому що) виснажливі штилі чергувалися з поривами сильного вітру;

Море лютувало, коли (тому що) з норд-весту йшов шаленої сили шторм.

У наведених вище прикладах специфіка займенників робить необхідним наявність контексту в формуванні семантичної структури детермінантного речення. Однак не завжди контекст є необхідною умовою формування семантичної структури детермінантного речення. Найчастіше його вплив обмежується ускладненням семантики детермінанта:

Сад був великий, зарослий і темний, як темно-зелена хмара. Вечорами (N5) у саду було моторошно (М.Стельмах, с.62).

Не враховуючи попереднього контексту, детермінант має тільки часове значення й не виявляє тенденції до ускладнення семантики. Але текстове оточення досить сильне. Воно мотивує склад недетермінантної частини, ускладнюючи часову семантику детермінанта причиновим значенням.

В окремих випадках зумовлена контекстом причинова семантика темпорального детермінанта визначається за аналогією детермінантів, синкретичне значення яких встановлюється на рівні простого речення:

Ще наприкінці серпня листя на деревах починає зрідка жовтіти. У вересні ви помічаєте, як на все ще зеленій березі з'являються зовсім жовті, золотисті гілочки. Першою розвинулася береза. Вона ж першою починає жовтіти. З кожним днем все більше і більше стає жовтого листя. Незабаром і тремтлива осика стоїть уся червона, багряна, золотава, але поривчастий осінній вітер зриває й це останнє вбрання. Наприкінці жовтня на деревах залишається невеличка кількість жовтеньких листочків (Є.Гуцало, с.57).

У детермінантах *ще наприкінці серпня, у вересні, наприкінці жовтня*, крім основного часового значення, наявний і відтінок значення причини, який є результатом взаємодії семантики детермінанта з семантикою решти висловлення: для вересня є властивим зелене та золотисте листя, для жовтня – невелика кількість листя на деревах. Детермінанти *з кожним днем, незабаром* підпорядковуються загальній меті всього відрізка тексту і займають рівнозначні синтаксичні позиції. Під впливом контексту та за аналогією з детермінантами *ще наприкінці серпня, у вересні, наприкінці жовтня*, у конструкціях *з кожним днем, незабаром* виділяється причиновий відтінок значення. На нашу думку, формується д е т е р м і н а н т н и й ряд, що складається з декількох синтаксем, об'єднаних однаковою семантикою та певним відрізком тексту.

Зазначимо, що темпоральні детермінанти, крім причинової семантики, можуть поєднувати своє значення зі значенням умови:

N5: *Іншим часом (якби був інший час) це було б цікаво для Зої, але тепер щось заважало їй* (Ю.Збанацький, с.60);

у + N4: *У іншому випадку (якби був інший випадок) він промовчав би, але не тепер* (О.Довженко, с.173).

Домінанта часу зумовлена лексичним наповненням детермінанта. Умовний відтінок значення у детермінанта – результат взаємодії його семантики з семантикою недетермінантної частини висловлення.

Поєднання значення темпорального детермінанта з іншими значеннями групи зумовленості під час дослідження не відзначене. У цьому простежується певна закономірність. Значення мети та допусту, що належать до групи детермінантів зумовленості, мають свої специфічні засоби вираження, які не перетинаються із способами вираження часового значення.

Наше дослідження переконує, що, детермінантні члени речення з темпоральним значенням у складі висловлення можуть набувати додаткового значення зумовленості: причини та умови, якщо інша частина

речення позначає ситуацію, що сприймається як наслідок, який породжується впливом певних часових чинників.

Висновки до розділу 1

Детермінантні обставини зі значенням фонової характеристики представлені в мові як однозначними, так і неоднозначними (обставинно-предикативними і полісинкретичними) самостійними розповсюджувачами речень в цілому. Виділення семантичної домінанти у синкретичних детермінантах фонової характеристики пов'язано з лексичним наповненням детермінантної синтаксеми і значенням прийменника. Для домінування значення часу важливо враховувати співвідношення тимчасових і модальних планів детермінантної і недетермінантної частини висловлювання.

Своєрідність вираження додаткової предикації в складі речення з детермінантами фонової характеристики полягає в їх співвідношеності з фрагментом об'єктивної дійсності, яким є місце, час або ситуації дії, зазначеного в недетермінантній частині речення. Наявність фонової орієнтації будь-якого висловлювання, актуалізованого в пропозиціях з детермінантами фонової характеристики, дозволяє найбільш адекватно встановити віднесення змісту висловлювання до дійсності.

Обставинно-предикативні детермінанти фонової характеристики, не ускладнені обставинними значеннями, повідомляють в певному місці, часу або ситуації. Вони не зачіпають, як правило, семантичну структуру речення, а ускладнюють його лише на формальному рівні. Опущення їх зі складу висловлювання не відбивається на його структурній або смисловій завершеності.

Ускладнення семантики обставинно-предикативних детермінантів фонової характеристики додатковими обставинними значеннями тягне за собою зміну їх статусу в складі висловлювання. Полісинкретичні детермінанти фонової характеристики ускладнюють не тільки його формальну, а й семантичну структуру.

Однозначні детермінанти фонової характеристики зустрічаються в пропозиціях з предикатами найрізноманітнішої семантики. Обмеження у

вживанні детермінантів фонових характеристик, зумовлені семантикою предиката, пов'язані з наявністю обставинних значень, що ускладнюють детермінанти. Сполучувані потенції полісінкретичних детермінантів фонової характеристики реалізуються в їх міжгрупових і внутрішньогрупових зв'язках. Обмеження в сполучуваності значень детермінантами фонової характеристики зі значеннями обставинних детермінантів певних груп зв'язуються з неможливістю перетину способів їх вираження.

Ускладнення семантики детермінантами фонової характеристики залежить від ряду факторів як внутрішнього, так і зовнішнього порядку: лексичного наповнення детермінантними синтаксемами, ступеня і характеру її поширеності; впливу семантики недетермінантної частини висловлювання, контексту.

Детермінанти фонової характеристики з полісінкретичної семантикою вступають в синонімічні відносини з синтаксичними конструкціями, найбільш експліцитно відображають значення детермінантної синтаксеми. Вони є членами кількох синтаксичних парадигм різної семантики, кількість яких зумовлено кількістю ускладнюють значень [1].

РОЗДІЛ 2. ФОНОВІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЯК САМОСТІЙНІ ПОШИРЮВАЧІ РЕЧЕННЯ

2.1. Локальні детермінанти

2.1.1 Іменники у функції локальних детермінантів

З лінгвістичного погляду локативність кваліфікується як “семантична категорія, до якої входять усі різновиди просторового значення. Локативність виражає відображені в свідомості людей різноманітні просторові відношення предметів і явищ, зокрема їхнє місцеперебування, напрямок руху, контактність і дистантність розташування і под.”.

Просторові відношення, які існують в об’єктивній реальності, репрезентовані в мові обставинами місця, або локативності. Місце – це простір, на (у) якому хтось перебуває або щось розташовується. Простір трактується в найзагальнішому розумінні як необмежена в усіх вимірах, напрямках протяжність. Для того, щоб установити будь-який фрагмент простору – місце, напрям, шлях руху, потрібно мати певну точку відліку, тобто якийсь орієнтир. Без просторового орієнтиру в одних випадках неможливо, в інших досить складно вказати на локалізацію будь-якої процесуальної ознаки.

На рівні простого речення детермінанти локальної семантики можуть мати конкретизовану або неконкретизовану репрезентацію. Так, приреченнєві поширювачі першого типу можуть вказувати на конкретне місце реалізації процесуальної ознаки в просторі, напр.: *У лісі, недалеко від села Вереси, знайшли Марусину землянку* [91]; *Серед них є й такі, поруч з якими перший псалом не рекомендує сидати* [50]; *Серед трав на природі* [50]; *Серед коралових рифів, на острові Косумель* [50]; *А в хаті була мала дитина, підвішена в колісці до сволака* [57]; *У лісі ожив той вужик, бо батько цар траву таку знав, що оживлєти вміє* [52].

Також до першого типу належать детермінантні члени речення, що вказують:

– конкретний напрям: *Із темряви вихопилося більмасте око світла, почулося бадьоре чахкання паротяга* [91]; *У село лиш звістку дали, що мами вже нема* [85]; *Із темряви виходить Віка* [32].

– шлях руху: *Дорогою він весь час розповідав Василеві про свої партизанські пригоди, ад'ютанти лишень кивали головами, поглядаючи на Сашу* [91]; *Широкою галявиною орда рушила до Сули і по льоду перейшла її* [94].

Детермінантні поширювачі локальної семантики, що мають неконкретизовану репрезентацію, передають загальну вказівку на місце вияву дії: *Десь вона, безноса, походжала вже близько* [91]; *Там тепер колгоспна комора* [91]; *Там тебе вивчать, дадуть роботу, житимеш у теплій квартирі, а не на цвинтарі, як бандит* [91]; *Отам і виявилось, що ми зненацька стрибнули в зовсім іншу країну - з виноградниками, платанами, пальмами, французькою мовою і більш як тридцятиградусною спекою* [3]; *А довкола Варфоломія палало так, що близько і не підійдеш, пекло в лице, тому ті двоє, що вкинули його у вогонь, відбігли назад, стали й, одвісивши щелепи, дивилися, що буде далі* [94].

До цього ж типу належать детермінанти, що передають загальний напрям: – *Звідси не видко, – поважно відповів Шуліка. – А пулімйот «шварцльоза»* [91]; *Десь там під легенькою світою він мав револьвер, але зовні це був сумирний молодий господар, котрий чемно відчинив перед Мироном сінешні двері й так само делікатно їх зачинив, а сам лишився на ганку* [91]; *Звідти знову доводилось їхати в щойно залишену “охранку”* [13].

У комунікативній ситуації локальним орієнтиром виступає сам мовець (носії процесуальної ознаки), співбесідник, третя особа, предмет, навіть подія.

Наступною диференційною семою, яка допомагає з'ясувати лінгвістичну природу локативності, є відношення реальної події до орієнтира. Щодо цієї ознаки, детермінантні члени речення поділяються на

поширювачі, що вказують на місцезнаходження об'єкта, напрямок руху та шлях руху.

Детермінанти, які виражають місцезнаходження локального об'єкта, поділяються в свою чергу на такі семантичні сегменти:

- 1) місцезнаходження за межами об'єкта: *За спинами своїх же бійців вони виставляли загороджувальні загони, які стріляли в тих, хто змушений був відступати [91]; За річкою - Єзупіль, але на нього можна лише дивитися з високого лівого берега [65];*
- 2) місцезнаходження на поверхні об'єкта: *А на кінці дороги, не розумію, що це значить, бачу на кінці твою наречену, але ти наче зустрінеш її і не зустрінеш [12];*
- 3) місцезнаходження в просторі вище об'єкта: *Над лісом котилися сірі осінні хмари [51]; Над озером мені дуже сподобалось (особливо лілії), тож я вирішив приходити ще [3]; Над озером літали чайки і вітрильники, вершини гір білили льодовиками [3]; Понад самісінькою твоєю головою щось свиснуло - певно куля [4];*
- 4) місцезнаходження в просторі нижче від об'єкта: *Попід лісом виринула ще одна хмара кінноти й теж поперла прямо на них [91]; Під берегом щось насвистував Чорторій [75]; Під стелею, підморгуючи, горів продовгастий циліндр лампи денного світла [80]; Деся під стелею дзижчала заблудла в кімнаті оса, а з кухні чулося часте капотіння води [58]; Попід стіною тяглись полиці зі старими книгами, стіни напроти завішані були дитячими малюнками, на підвіконнях темніли горщики з висохлими квітами, посередині стояла розвалена канапа з порізаною в багатьох місцях обшивкою [41];*
- 5) місцезнаходження попереду об'єкта: *Перед ним миготіли її стрункі ноги, сукня від бігу злітала вгору, відкриваючи вище дівочу звабу, солдат від того дурів, ще дужче налягав на ноги, змахуючи з обличчя гарячий піт, та знов ловив у жменю лиш вітер [91]; Перед Києвом це була*

остання лінія оборони, і тут червоні оскаженили до краю [91];

- 6) місцезнаходження у межах об'єкта: У Житомирі командир невеличкого панцерника взяв їх у голубий вагон, який причепили до бронепотяга, щоб перегнати у Вінницю чи не для самого Головного Отамана [91]; У Горбулеві жило багато поляків, і Льодзьо мешкав на вулиці, яка так і називалася – Перша Шляхта, а ще ж за нею були Друга й Третя Шляхта [91]; У селі люди особливі, - почав був Денис [27]; - У класі я сказала декому, що маю старого коханця, - якось заявила вона [71]; У класі сольфеджіо зібралися вчительки, втішені тим, що можуть її ставку розподілити між собою [35];
- 7) місцезнаходження у центральній частині простору, оточеного чи не оточеного об'єктом: В центрі круглої ямки відбився малюнок: малесенька голівка, круглі вушка, великі перетинчасті крила [86]; Посеред номера стояла її маленька валізка [70]; Посеред дороги, в дощ, машину завернуло, і хлопець водій глибоко порізав руку [31];
- 8) місцезнаходження у просторі позаду об'єкта: За перехрестям, на виїзді з міста, була автобусна зупинка, старанно понівечена невідомими подорожніми [41]; За станцією починалися балки та яблуневі сади, що тяглися вздовж крейдяних гір, а на північ відкривався степ, з якого час від часу виїжджала гамірна сільськогосподарська техніка [41]; За вагончиком утворилось звалище понівеченої техніки, стояли рештки розібраних на шматки машин, громадились колеса [41];
- 9) місцезнаходження у просторі з бокової сторони об'єкта: Ліворуч напіврозчинені двері до ванної кімнати - звідти було чути шум води з нещільно закритого крана [80]; Ліворуч злітав у небо Софійський собор, далі попереду сяяв Михайлівський Золотоверхий - вояки ревно хрестилися до золотих бань і церковних хрестів, уже не в одного Петра Гультайчука волого блищали очі, гострі борлаки на худих шиях стрільців ходили вгору-вниз, а розквітчаний натовп підсилав жару [91]; Праворуч від Ворона летів

Вовкулака (він завжди тримався біля отамана), його кара кобила Тася, хоч була норовистою « дівкою », чула Мудея на нюх за версту [94]; Праворуч від ліжка стояло велике дзеркало [57]; По ліву руку від професора (відповідно по праву руку Волшебника) сиділа повним складом родина: пані Рома, Артур Пена, їхня дочка Коломея [2]; По ліву руку він залишав Сучаву, звідки саме доносилися хори всенощної служби впереміш із тромбонними ревами якогось циганського весілля і маневровими гудками на станції Сучава Норд, а по праву - Бістріцу і Пятра-Нямц [2]; По один бік вилискували пісуари, а по другий — суцільним рядком стояли кабіни [89];

- 10) місцезнаходження у просторі, оточеному об'єктом: Між вишками, серед розпечених сонцем полів, улаштували майданчик і виносили всіх, хто до них приїздив [41]; Між третім та четвертим поверхами товкся оркестр, і щойно ми підійшли, трубач, кивнувши на мене, завів щось із Паркера, ніби віщуючи недобре [41]; Між наметами горіли вогні, іскри злітали в чорно-біле небо, де пільма густо перемішалась із туманним волокном. [41]; Між небом і землею [28]; Довкола стояв дух мертвої пустки, не чути було навіть собак, та ось біля одного бурдею ми побачили дідка з малолітнім хлопчиком [94]; Довкола міської Думи теж вирувало муравлище народу, стрільцям спершу навіть здалося, що це та сама публіка із Софійського майдану збіглася сюди побічними вуличками - до певної міри так воно й було, однак на Думській площі серед жовто-блакитних прапорів вони побачили ще й російські трикольорові стяги [91].

Детермінантні члени речення на позначення напрямку руху локального об'єкта найчастіше репрезентуються кількома семантико-синтаксичними моделями. Вони можуть позначати вихідний пункт руху, кінцевий пункт руху або один і другий одночасно. У цих реченневих структурах можна виокремити загальну семантику, яка реалізується у вигляді таких конкретних локальних орієнтирів:

Вихідний пункт руху

Кінцевий пункт руху

- 1) з поверхні об'єкта
- 2) з-за об'єкта
- 3) зсередини об'єкта
- 4) від об'єкта
- 5) з-під об'єкта

- 1) на об'єкт
- 2) за об'єкт
- 3) всередину об'єкта
- 4) до об'єкта
- 5) під об'єкт:

1) напрям руху з поверхні об'єкта: З дерев на траву – прохолода [28]; З неба періщило, але ми все-таки піднімалися, бо нас тягнула і вабила Альфама, ми сліпо йшли на запахи цього арабського слова [3]; З неба витікають дощі, із землі витікають ріки [41]; З берега я кричав про це хлопцям і вони мене добре зрозуміли [83];

2) напрям руху на поверхню об'єкта: На стіл під самим чільним вікном мати поставила здоровий зелений полив'яний горщик [55]; На болото не ставте [34]; На галявину вискочив Бойчук [8];

3) напрям руху в межі локального об'єкта: Але до лісу вони ходили не марно, бо де б іще Колько знайшов собі птаха такого - завбільшки, як ворона, і чорнючий, як ворона, і дзьоб широкий, міцний, наче викуваний із заліза, і крила великі, тільки от не літає, бо це і не ворона зовсім, а крук, пташенятко крука, через те й не літає, маленьке ще, а як виросте, то буде велике-велике, немов орел, і таке дуже, що й Колька зможе взяти на крила і понести [95]; До лісу тепло не пропускали могутні сосни, які тримали сонячне проміння у верховітті й, стоячи по коліна в снігу, пихато відмовлялися від теплого дарунка природи [34];

4) напрям руху з меж об'єкта: З неба періщило, але ми все-таки піднімалися, бо нас тягнула і вабила Альфама, ми сліпо йшли на запахи цього арабського слова [3]; З вікна президентського палацу вилетіло крісло президента [50]; З неба впали? [93]; З неба періщило, але ми все-таки піднімалися, бо нас тягнула і вабила Альфама, ми сліпо йшли на запахи цього арабського слова [3];

5) напрям руху за об'єкт: За село вийшла – змерзла [27]; За вербами

палахкотіло червоне пекло, в якому згоряли ветхі халупи, Геродот чув, як кришилися й падали долі крокви, накриваючи живих людей, серед яких десь там, напевне, божеволіє з жаху Сальомея [43];

6) напрям руху з-під об'єкта: З-під напинала вискочило четверо запізніх, але дуже суворих « начальників », один із них був бородатий, тому охоронець у білому кітелі, що стояв на танку, попросив пред'явити документи [94];

7) напрям руху з-за об'єкта: З-за спини Нечая виступив Савка Обдертий [81]; З-за рогу вибігла стара вівчарка, підійшла, ліниво обнюхала моє взуття й пішла своїм шляхом [41];

8) напрям руху в межах об'єкта: По вулиці ходив з високо піднятим коміром плаща і в капелюсі. низько насунутому на очі [4]; По дорозі заодно підпалили ще комнезам, спровадивши його голову до небесної канцелярії, й оскільки диму вже було забагато, подалися чимдалі від гріха аж на Старосілля [94]; По дорозі додому заскочив на Майдан Незалежності [50]; По дорозі назад заїжджали в примітивну каменоломню і вирубували чорний цупкий кусень підземної стіни, завжди змоченої півкою підземних вод [65]; По дорозі ясність проникала в серце Алінія і видіння затьмарювали його зір [12];

9) напрям руху над об'єктом: Над аеродромом нависало небо раннього червня, розгорталось під вітром, мов щойно випрані простирадла, лунко підіймалось і опадало вниз, торкаючись асфальту [41]; Над травною літали ластівки [41]; Над головою, в туманному скупченні, на щоглі висіла Пахмутова [41];

10) напрям руху в простір нижче від об'єкта: Унизу, під ним, хлопці в сірих уніформах і чорних беретах гамселять якихось нестрижених масонів, котрі називають себе « демократичеським союзом » [4]; Під ним були надруковані слова: « Сміються й плачуть солов'ї ... А наш обранець - Печеніг! [19]; Під вікно підійде вбивця [74].

Детермінанти на позначення “шляху руху” відрізняються від групи детермінантних членів речення, що позначають “напрямок руху”, оскільки вони вказують саме шлях або інший простір, яким відбувається пересування. На цьому шляхові не фіксуються координати, що сигналізують про вихідний або кінцевий пункт руху або один і другий одночасно і без яких не може бути напрямку руху. Вони не мають чітких просторових координат, що трапляються на шляху руху. До семантичної структури цієї групи приреченневих поширювачів входять такі вузькі сегменти:

- 1) шлях руху через внутрішні межі: *Крізь невеличке загразоване вікно, вмуроване аж під стелею, проникло скупе олов'яне світло* [94]; *Але крізь лід, мов крізь шибу вічності, їм усміхнувся якийсь давній скелет, з якоїсь іншої експедиції* [50];
- 2) шлях руху за межами: *За вікнами трамвая проплив палац Бельведере, з якого все так чудово почалося* [3];
- 3) шлях руху на певній відстані: *Недалеко від дверей - картопля, видно, що обмерзла; долі вона і в мішках також, по обидва боки переходу* [7]; *Недалеко від дверей будинку, на пероні, збився натовп під вартою - самі селяни з торбами* [7];
- 4) шлях руху поверх перешкод: *Через два сажні свічка освітила печеру* [94]; *Через Манджурію, Туркестан, Персію, Грузію, Одесу, Чернівці, Станіслав, Галич, Рогатин і Винники він нарешті доїхав і дістав працю в етно – графічній комісії НТШ* [66];
- 5) шлях руху в напрямку довжини: *Вздовж берега* місцями стояли поруділі очерети, ще соковито зеленіла осока, далі праворуч темнів вільшаник, і я ще не встиг до нього приглянутися, як гримнув постріл і над озером знялася сполохана зграя диких качок [94]; *Вздовж щік: но що, мали, юж залатв'юни?* [37]; *Вздовж цієї дамби я бігала щоранку й була щаслива, але вранці для бігання та вдень для прогулянок - це були дві абсолютно різні дамби* [29]; *Вздовж чотирьох скріплених між собою аркушів Еміль вивів: «*

Книжкова полиця, мої улюблені книжки та книжки, подаровані авторами », вздовж інших чотирьох аркушів - « Диски» [30]; Уздовж Дніпра в бік Оболоні, там, де закінчується флотилія пароплавчиків, переобладнаних на ресторани, рибалки і закохані знають чимало усамітнених тихих місць [28]; Уздовж лаврського муру – наверх [28];

Отже, щодо відношення реальної події до орієнтира детермінантні члени речення можуть виражати місцезнаходження об'єкта, напрямок руху локального об'єкта та шлях руху.

Як відомо, морфологічним еталоном детермінантних членів речення в сучасній українській мові виступають прислівники, оскільки обставинна функція для них є основною. Однак прислівники не можна вважати єдиною формою вираження детермінантів. Деякі частини мови виконують також функцію приреченнєвих поширювачів, хоча вона для них не є типовою. Це пояснюється тим, що сама ситуація диктує необхідність уживання у функції обставини не прислівника, а інших морфологічних типів.

Матеріал нашого дослідження свідчить про те, що у простому реченні сучасної української мови в ролі детермінантних членів досить поширеними є форми прийменниково-відмінкових сполучень. У детермінантній позиції прийменник разом із субстантивом залежать не від одного слова, а від предикативного центра загалом. Тільки разом із субстантивом він створює позицію члена речення і семантико-синтаксичної ролі синтаксеми. Прийменник переводить іменник у прислівникову (адвербіальну) позицію, перетворюючи його на аналітичний прислівник і виражаючи функцію детермінантного члена речення та функцію синтаксеми. Просторові функції прийменників є основними і найчисленнішими, становлячи фундамент розвитку різних вторинних функцій цієї граматичної категорії.

Категорія простору в текстах різних функціональних стилів виражається переважно субстантивними синтаксичними формами і

прислівниками. Прийменниково-відмінкові форми (субстантивні моделі) виступають домінантним засобом передачі локальної семантики. Вони репрезентуються кількома семантико-синтаксичними моделями, а саме: прийменник + N2, прийменник + N3, прийменник + N4, прийменник + N5, прийменник + N6.

У сучасній українській мові такі детермінанти можуть бути виражені конструкціями з прийменниками *з(із), від, до, біля, коло, навколо, посеред, серед, обабіч, край, поруч, кругом, вздовж, позаду, поряд, зсередины, з-за, з-перед, з-під, з-поміж, поміж* + N2. Ці структури репрезентують конструкції, що вказують на місцезнаходження локального об'єкта, напрямок та шлях руху. Родовий відмінок у функції детермінанта з локальним значенням належить до найпродуктивніших морфологічних засобів.

Значення місцезнаходження об'єкта репрезентується конструкціями *біля* + N2; *коло* + N2; *навколо* + N2; *посеред* + N2; *серед* + N2; *обабіч* + N2; *край* + N2; *поруч* + N2; *кругом* + N2; *вздовж* + N2; *позаду* + N2; *поряд* + N2, наприклад:

коло + N2: Коло цього виродка повинні крутитися щонайменше ще два босяки [94]; Коло вогнища спочутливо загомоніли [77];

біля + N2: Біля Високої Греблі Ганнуса підіймалася до вітряка, що похмуро маячив на пагорбі, і за кожним кроком відчувала дедалі гострішу тривогу [94]; Біля їхніх воріт стояла підвода, двоє військових забрали Ганнусю й повезли аж у Матусів, де мали показати їй убитого [94]; Біля конюшні вже зібрався цілий гурт москальні [94];

серед + N2 : Серед кімнати стояла широка дубова кухва, наповнена до половини брунатною купіллю, від якої сховався гарячий трав'янистий дух [94]; Серед пожухлих стерень туди тяглася широченька доріжка, і ми, пам'ятаючи напучення отця Тимофія, сміливо попрямували нею у бік кордону, забувши євангельське застереження, що широка дорога веде до

загибелі [94]; Серед коралових рифів, на острові Косумель [50]; Серед трав на природі [50];

поруч + N2: Поруч на долівці парували ще два казани з окропом [94]; Поруч стояв бородатий чоловік у білій баранячій шапці, оперезаний портупейми [94]; Поруч із нею я пізнавав усю мудрість дзену, а також стару комуністичну мудрість про « два світи - два способи життя » [4]; Поруч викопав яму і засипав її цілу черепашками слимаків [66];

поміж + N2: Поміж столиками до нього підходили Левко, Марко і Андрій - у брезентових робах та важких черевиках [94];

посеред + N2: Посеред кімнати, як центр усього цього дива, стояв столик червоного дерева з крученими гнутими ніжками, які прикрашало різьблення у вигляді виноградної лози [50];

обабіч + N2: Обабіч колії тяглися пустирі, за якими починалася не надто виразна забудова [2];

позаду + N2: Позаду себе Ярослав почув кроки і повернувся [80]; Позаду – сім'я, попереду – суперниці [59]; Позаду запахкали постріли, десь угорі цвѡохкали кулі, і все те було б не більше, ніж комарине дзижчання, та згодом натомлені коні почали приставати [94]; Позаду, під вибіленою крейдою стіною, знаходилися мішки зі збіжжям, великі глиняні глеки, сулії і ковші [81]; Позаду залишилися безлюдні версти Дикого Поля [81].

Напрямок руху передає родовий відмінок у таких випадках: а) вихідний пункт руху; б) кінцевий пункт руху. Значення вихідного пункту руху реалізується конструкціями типу з(із) + N2; від + N2; зсередини + N2; з-за + N2; з-перед + N2; з-над + N2; з-під + N2; з-поміж + N2; поміж + N2:

з(із) + N2: З вікон можна бачити меблі й порцеляну через вікна музею [67]; Із золотих сонячних хвиль, із гіркового жовтневого повітря виходили один за одним молоді усміхнені пілоти в шкіряних шоломах і куртках, з коричневими планшетками, з важкими годинниками на руках [41];

від(од) + N2: Від ріки підіймався туман, ховаючи в собі маленькі постаті рибалок і найближчі хатки, витікаючи на дорогу й заповзаючи в передмістя [41]; Від траси під'їхали три фури. [41]; Від соляних боліт несло мулом і пекельним вогнем [41];

з-під + N2: З-під ніг обривались малі й великі камені [94]; З-під блакитного рушника, що лежав на софі, долинув дзвінок радіотелефона [72]; З-під пледа визирали лиш її очі і я не міг зрозуміти - сумує вона чи посміхається? [70];

Значення кінцевого пункту руху реалізує прийменник до + N2: До нього домішувався запах реміння, диму, кінського поту й онуч, які сушилися на кущах і гілляках [91]; До нас на балкон прилітає синичка (Костенко Л.); До нас зійшли по сходах кобіти зі смішними кокардами на дупах [2]; До нас підійшла кобилка з білою гривною і, подавши меню, поцокотіла геть [89]; До Міста Електричного Сонця ми в'їхали проспектом Леніна. [3]; До хати, де світиться світло [67].

У підсистемі засобів вираження значення кінцевого пункту руху прийменник до займає незначне місце (на відміну від підсистеми вихідного пункту руху, де він виступає фактично єдиним виразником).

Давальний відмінок у значенні детермінантів з просторовим значенням вказує на спрямованість руху до предмета і виражається за допомогою прийменника назустріч + N3: Назустріч хлопцеві плив великий оселедець [4]; Назустріч їм виходив Бень у довгополому лапсердаку, горбатий, з рудою борідкою, проте милий і чемний жид, який мав лісника Чорновуса за великого приятеля [94]; Назустріч їм сунула мара в чорній хламиді з напнутим на голову клобуком [94]; Назустріч ледь не з обіймами вийшов сам комісар Дибенко, а з ним - комбриг Кузякін [94].

Детермінантні члени речення локальної семантики, виражені знахідним відмінком, можуть реалізуватися наступними моделями: на + N4; у(в) + N4; через + N4; крізь + N4. Вони виражають значення кінцевого

пункту, напрямку, шлях пролягання:

у(в) + N4: У подвір'я в'їхало таксі і посигнало, щоб він посунувся [47];

на + N4: На захід - лише Чорний (Шварцвальд) ліс, водорості, що вийшли з нашого моря [68]; Так, на захід, на захід безумовно - утікаючи від світання [2];— На Захід, — відповіла Кароліна [41].

Модель прийменник + N5 також спеціалізована на вираженні детермінантів локального значення. Її визначають прийменники *над, понад, під, попід, перед, між, за, поза, поруч з, поряд з*. N5 разом з прийменниками у детермінантній позиції диференціює локалізацію щодо просторового орієнтира у таких параметрах:

– локалізацію вище просторового орієнтира:

над + N5: Над лісом котилися сірі осінні хмари [51]; Над головою, в туманному скупченні, на щоглі висіла Пахмутова [41]; Над озером літали чайки і вітрильники, вершини гір білили льодовиками [3]; Над дверима прикріплено було якісь саморобні лаштунки, зроблені з бобінної плівки[41];

– локалізацію нижче просторового орієнтира:

під + N5: Під сонцем блищала річка, під сонцем у небі раділа ластівка, а десь далеко, не тут, народжувалася тиха сумна мелодія: то легіт-вітерець дув у суху очеретину [92];- Під березою поховаємо, - запропонував один [28]; Попід лісом виринула ще одна хмара кінноти й теж поперла прямо на них [91];

– локалізацію між декількома просторовими орієнтирами:

між (поміж) + N5: Між пальцями, жовтими від тютюну, диміла цигарка [91]; Між наметами горіли вогні, іскри злітали в чорно-біле небо, де пільма густо перемішалась із туманним волокном [41]; Поміж шелесткого бадилля він пробрався на той бік лану, звідки міг зблизька роздивитися на людей, що зібралися довкола багаття[91];

– локалізацію поперед просторового орієнтира:

перед + N5: Перед очима постало перелякане обличчя матусі й багряна кров, що струмочками стікала по білосніжному полотну Омелькової сорочки [81]; Перед очима чітко вималювалась картина: нервові тонкі пальці погладжують такого самого кольору тканину [72]; Перед ним миготіли її стрункі ноги, сукня від бігу злітала вгору, відкриваючи вище дівочу звабу, солдат від того дурів, ще дужче налягав на ноги, змахуючи з обличчя гарячий піт, та знов ловив у жменю лиш вітер [91];

– локалізацію за просторовим орієнтиром:

за + N5: За порогом був уже інший світ, ізолюваний від зовнішнього [62]; За вікном хтось пускає у небо ракети [50]; За вікном був Руслан [4];

– локалізація поблизу просторового орієнтира:

поряд (поруч) + N5: Поряд базар, у під'їзд забігають якісь підозрілі типи, торгують наркотиками, обмочують стіни, як прибудні пси [50]; Поряд із нею її кавалер виглядав нікчемним черв'яком [37]; Поряд із тілом знайшли футболку з написом « Holland » [77]; Поруч на долівці парували ще два казани з окропом [94].

Модель N5 виділяється з-поміж морфологічних варіантів детермінантів з локальною семантикою. Специфіка орудного просторового полягає в тому, що він може виступати як безприйменникова конструкція. Безприйменникові форми детермінантних членів виражаються тільки орудним відмінком. Такі форми спеціалізувалися як засоби вираження дистантної локалізації – в напрямку довжини просторового орієнтира, становлячи номінації переважно предметів лінійного характеру (долом, долиною, ходом тощо):

N5: Вулицею, у нього перед носом, хтось промчав на мотоциклі, обсадившись дітьми [95]; Вулицею пройшла жінка з хлопчиком, прибрана в цілу сирту сріблястих лисів, - " Скільки раз тобі павтарять, нельзя! [37]; Стежкою піднімалася Елен, місцева добро-чинниця, добряче задихавшись [20].

Моделі *на* + N6; *у(в)* + N6; *по* + N6 у детермінантній позиції репрезентують конструкції, що вказують на:

– локалізація на поверхні просторового орієнтира:

на + N6: - На дні Чорного моря вони ... [63]; На дні яру, з якого лише випиналася молоденька папороть і яку влітку мало затопити оман-зілля, стояли троє музикантів і грало [64];

по + N6: По шляху котилися чотири відкритих вантажівки [8];

– локалізація у межах просторового орієнтира:

у + N6: У класі стояв гомін, а чи візьмуть німці Київ, чи будуть у школі ті самі вчителі, чи німці пришлють інших [48]; У степу точно визначити, наскільки важко поранено хлопця, Андрій не міг [5];

- просторова близькість або прилягання до певного просторового орієнтира:

при + N6: При дорозі світився синіми вогнями універсам « Центральний », і Клаус оминати його в жодному разі не захотів [42]; При дорозі — відра, повні яблук [14].

2.1.2. Прислівники у функції локальних детермінантів

Друге місце за частотністю вживання у сфері детермінантів з локальним значенням після прийменниково-відмінкової форми займають прислівники (Adv) – морфологізовані форми, якими градується різні розташування предметів щодо просторового орієнтира. Найактивніше заявляють про себе прислівники, утворені прийменниково-іменниковим способом (збоку, усередині, згори, попереду, вздовж тощо): *Попереду м'яко зайнялись вогні й почали рости, випалюючи ніч* [41]; *Попереду промайнула чиясь постать, ми навіть не встигли розгледіти, що це було* [41]; *Збоку біля нього стриміла табличка* [94]; *Згори на вежі був оглядовий круглий майданчик, з якого відкривалися всі сторони світу з трансильванською включно - і тут виявлялося, що світ цей складається переважно з гір* [2]; *Вздовж берега місцями стояли поруділі очерети, ще соковито зеленіла осока, далі праворуч темнів вільшаник, і я ще не встиг до нього приглянутися, як гримнув постріл і над озером знялася сполохана зграя диких качок* [94].

Продуктивні в цій функції також складні прислівники (*праворуч, ліворуч*) та прислівники займенникового походження (*там, тут*): *Праворуч тяглися запасні колії, заплутані тупики з жовтою від мастила травною й чорними від диму рейками* [41]; *Праворуч знаходився майданчик із якимось облізлим піонерським монументом, за ним високо стояли сосни, а над соснами висів дощ* [41]; *Ліворуч від Сакова Галдуна пристрожував свою гніду кобилу Гальку Санько Кулібаба, який за срібного портсигара з ведмедиками виміняв добру нагайку, та зараз замість нагайки Санько полоскав на дощі голу шаблюку* [91]; *Ліворуч на стіні стояла вішалка для одягу* [21]; *Ліворуч, на закруті стежки, достеріг Юлька і ще якогось незнайомого високого хлопчача у обтріпаному пальті - навіть зоддалік він виглядав нечесаним і занедбаним* [11]; *Там вони провели наступний день і ще одну ніч* [41]; *Там був ще один вихід, у тому ресторані, через бокові двері,*

потрібно було пройти кухню, і ти потрапляв відразу в парк, і дерева обступали тебе — мокро й тривожно, потрібно було зважати, оскільки трава навколо всіяна була битим склом, і можна було легко поранитись, хоча ніхто все одно не зважав, кров була невидимими каналами в свіжому нічному повітрі і так чи інакше мала пролитись [41]; Тут була стежка [41]; Тут пару кілометрів [41].

Лексичними наповнювачами детермінантних моделей виступають переважно імена з конкретним значенням. Іменників з конкретним значенням в українській мові значно більше, ніж з абстрактним, оскільки вони співвідносяться із ширшим колом реалій, більш різноманітні за семантикою. Просторове значення формується іменниками різних тематичних груп. У складі детермінантних структур просторового значення часто виступають загальні та власні назви:

- територій: Надворі реп'яв дощ, гриміло, стіни в коморі були грубі, тому постріли звідти майже не чулися [94]; Надворі холодно, а він, біднесенький, босий і в солом'яному брилі [94]; Надворі від'язав білого в чорних латках таркача і вороного [94]; В містечку всяк покаже тобі Будинок культури [95];
- предметів: З-за рогу вибігла стара вівчарка, підійшла, ліниво обнюхала моє взуття й пішла своїм шляхом [41]; Перед очима Івана тяглися безкінечні очерети, що займали, здається, багато верст вглиб суші [81]; Перед очима все ще плавали зеленкуваті кола, коли він спробував роздивитися, що діялось навколо [81]; На печі зігрієшся [24];
- природних западин: Над рікою Ебро у тихому смутку [44]; У яру сховалося від стороннього ока велике колись село [25];
- назви організацій, закладів, об'єктів: В інституті її прозвали Лисиця [69]; Школу в Розтоках відкрито 1864 року [57]; Академії, з НДІ будівництва й архітектури, кому доручили скласти новий [37];
- відкриті та закриті простори, території: У степу за фермою на КамАЗі

карданвал « полетів » [26];

- предмети лінійного характеру: Широкою темно-блакитною стрічкою розлився Дніпро, вільно несучи свої води між далеких один від одного, вкритих сивою імлою берегів [81]; Широкою доріжкою, посипаною жовтим піском, Мирон підійшов до гурту [91]; Вузькою стежкою ми спустилися на центральну (і єдину) вулицю [69].

- Іменникові позиції в прийменниково-відмінкових структурах детермінантних членів речення часто заповнюються іменником-топонімом: На Україні таких називають кацапами [74]; А до Києва по рукопис їхати не збираюся, бо мені його все одно поштою за вашим наказом пришлють [4]; До Києва приїжджав Марсель Марсо [50]; До Львова він, таким чином, потрапляє не 28-го, як про це подейкували у навколобогемних колах, а 29-го, себто роком пізніше [2]; На Поліссі існує легенда про старого старого, сивого (чи білого) як голуб діда [52].

Отже, фактичний матеріал свідчить, що категорія просторових відношень в текстах різних функціональних стилів має систему спеціальних морфологічних та неморфологічних засобів:

- 1) прийменниково-іменникові форми (прийменник + N2, прийменник + N3, прийменник + N4, прийменник + N5, прийменник + N,6);
- 2) іменникові словоформи (N5);
- 3) обставинні прислівники місця (Adv).

2.2. Функційні вияви темпоральних детермінантів

2.2.1. Іменники у функції темпоральних детермінантів

Простір органічно пов'язується з часом, і ця єдність виявляється в русі – способі існування матерії, який полягає в безперервній зміні всього, що є в об'єктивній дійсності. Тільки в абстракції ми можемо відмежувати простір від часу і від матерії. Час – це форма послідовної зміни явищ та стану матерії.

Словоформи з часовим значенням займають провідне місце серед детермінантних членів речення. Вони належать до семантичного типу фонових поширювачів. Детермінантами зі значенням часу створюється темпоральний фон для події, позначеної рештою синтаксичного складу висловлення. Вони називають місце існування, розвиток основної події, названої предикативною основою.

У сучасній українській літературній мові часові відношення залежно від семантики поділяються на декілька груп, що вказують на:

1. означену одночасність: *Протягом тижня містер Г. розмовляв із працівниками редакції, збирав документацію і обіцяв в останній день перебування прочитати лекцію, у якій мав викласти пропозиції щодо покращення продажу газети [77]; Протягом тижня Неля носила листа з собою, перечитувала його в тролейбусі, відчуваючи дивну єдність з країною русалоньки і диких лебедів [48]; Упродовж літа Потап не спілкувався зі своїми однокласниками [18]; За якусь мить вона усвідомила, що будь-які пручання даремні, і зараз відбудеться те, що вже не раз відбувалося з нею в її снах і закінчувалось її ганебним капітулянтським оргазмом [2];*
2. неозначену одночасність: *За кілька хвилин ти зовсім забудеш про мене [4]; За кілька тижнів перед 1900 роком Франц закінчив дуже нажливий анімаційний фільм [66]; У цей період Віталіки не грайливі, вони не полюють на здобич, а, навпаки, мляво, неначе накачані сіркою, відлежуються в затінку свого життя і чухають свою пухнасту шерстку,*

- їхні ікла притупляються, власне, як нюх та зір [87];
3. часову попередність: До осені з тих свічок залишалися самі недогарки [64];
 4. часову наступність: Раз після Різдва він забрів по сіль до сусідського зимівника [9]; Одразу після випускного я важко й надовго захворіла на кір, а коли одужала, складати іспити було вже запізно [76]; Одразу після Нового року призначили день передзахисту проектів, часу залишалось трохи понад місяць [6];
 5. поєднання часової попередності та часової наступності: Близько півночі прослизнула до вітальні, побачила у кріслі нерухому постать [25]; Близько півночі зупинив « тойоту » посеред чорної німоти, вийшов з автівки - грюк дверима щосили [25]; Близько півночі я ще раз перевірів пошту [3]; Близько сьомої вечора сталася перша несподіванка [91];
 6. часову межу початку дії: Ще з часів московсько-більшовицької окупації, кримінальний світ поділив існуючі виправні установи на дві категорії [13];
 7. часову межу завершення дії: Починаючи з дня загибелі її чоловіка [91]; Починаючи з другої чверті XVII століття, Погулянка, ніби тропічні джунгли, сповнюється ревінням і вищанням сочень фантастичних істот [3];
 8. часовий момент реалізації дії: Вдень навіть видно було міцне покручене коріння, що оголилося на піщаному зсуві [92]; Зранку наступного дня його не було видно ніде [94]; На початку квітня Явдоха раптом злягла й уже не вставала з ліжка, коло неї ходила дочка Ганя, яка аж здригнулася, коли раптом почувала:– Буду вмирати я, доню [91]; Ночами довкола гуртожитку відбувалось якесь життя [4]; Вранці за сніданком Софія повідомила Ро-бертові, що їде з Роуз-Мері на материк купувати плаття до конкурсу [20].

У мовленні іноді зустрічаються синсемантичні детермінанти

темпорального значення, які потребують зовнішнього контексту: *Саме, коли іноземець доїдав уже свій шашлик, в ідальні залунав голос Левка [94]; Саме тоді Яся порушила свою мовчанку і сказала про загибель Тимоша Бойчука та нового інспектора [94]; Тоді він обернувся, проплив кілька метрів під водою і, з'явившись на поверхні, пішов наввимашки [94]; З того часу все, що робили растамани, присвячувалося Себастьянові [66].*

Темпоральні детермінанти, як і детермінанти локальної семантики, з метою комплексної характеристики основної частини повідомлення можуть поєднуватися у групи. У дослідженому матеріалі зустрічаються групи темпоральних детермінантів однорідного і неоднорідного типу: *Але, починаючи з першого класу, Вітка ніби приросла до Сергія — раз і назавжди! [4]; Починаючи з ранньої весни юннати школи, члени « Зеленого патруля », під керівництвом вчительки біології Зінаїди Семенівни висаджували тут і доглядали квіти [4]; Завтра вранці з тобою говоритиме Ідеолог [95]; Завтра вранці, іншалла, я повертаюся в Україну, де в мене, з нескінченної милості Всеблагого, нове життя і нова сім'я, тож більше я вас не побачу [31].*

Детермінантні члени речення з просторовою та часовою семантикою можуть разом поширювати предикативну основу, пояснювати подію з обох сторін. Поширені випадки, коли комбінуються темпоральний і локальний детермінанти, і препозицію найчастіше займає темпоральний детермінант, а локальний детермінант заповнює позицію другого компонента. Перша позиція темпорального детермінанта пояснюється універсальним значенням часової характеристики, оскільки будь-яка подія відбувається завжди на часовій осі: *Ночами довкола гуртожитку відбувалось якесь життя [4]; Тоді у нього була чітка і близька мета - дочекатися до кінця уроку, він був навіть готовий рахувати сорок п'ять разів по шістдесят, тільки б якось згаяти час, і навіть кілька разів намагався, але заплутувався і кидав це безнадійне заняття, тим більше що підрахунки все одно випереджали*

годинникові стрілки [77]; *Надвечір у Катерининій кімнаті одне до одного притислися* [27].

У простому реченні сучасної української мови детермінанти з часовим значенням можуть репрезентуватися за допомогою прийменниково-відмінкових конструкцій, безприйменникових конструкцій, прислівників, дієприслівникових зворотів.

Прийменниково-відмінкові словоформи є домінантним засобом передачі часової семантики. Вони репрезентуються кількома семантико-синтаксичними моделями, які диференціюються в окремих стилях відповідно до конкретної семантики іменника та функції прийменника, а саме: N2, N4, N5, N6

У сучасній українській мові детермінанти, виражені за допомогою прийменників *з, за, серед, наприкінці, близько, протягом, напередодні, від, до, під час, біля* + N2, репрезентують конструкції з таким значенням:

– неозначена одночасність:

наприкінці + N2: *Наприкінці червня він зайшов до неї на умовлену годину й вони ретельно позачиняли всі вікна та двері* [2]; *А наприкінці липня була чорна субота, те фатальне авіа-шоу на Скнилівському аеродромі під Львовом, коли тисячі людей, цілими сім'ями, у захваті дивилися в небо, де наші доблесні аси робили фігури вищого пілотажу, - і раптом на бриючому польоті літак вривався в землю, у саму гущу людей, бризнув уламками, полум'ям, кров'ю, вибухнув і огорнувся димом* [50];

серед (посеред) + N2: *Посеред ночі Анна будила його, і вони довго не спали* [66]; *Серед зими, зразу по Різді, до їхньої хати Варка завітала* [54];

під час + N2: *Під час розмов треба були глушити мотор човна, а тоді течія відносила йогою, тому нам не можна було дуже часто між собою говорити* [83]; *Під час переговорів регулярна армія не провадить бойових дій* [91];

– означена одночасність (*протягом, упродовж, уздовж* + N2):

протягом + N2: Протягом дня відчуття роздратування і незадоволення проходять ряд незначних модифікацій і злегка послаблюються відразу після калорійного обіду або ж посилюються у випадку відсутності такого обіду чи обіду взагалі [77]; Уже протягом кількох перших років незалежності зусиллями пана Фіалка у Тигирині було створено цілий ряд громадських організацій [77]; Протягом багатьох років коханкою Сталіна (навіть їх медичні картки зберігалися в кремлівській поліклініці разом) була якась Роза — чи то сестра, чи то племінниця Кагановича [61];

упродовж + N2: Упродовж останніх чотирьох-п'яти століть його предки стільки всього намішали - станово, етнічно, конфесійно, політично, вибухово-несумісно - що Карл-Йозеф міг з однаковим успіхом вважати себе нащадком баварських броварів-анабаптистів, судетських погоничів мулів, тирольських сироварів, збанкрутілих зальцбургських лихварів, сопроньських продавців солі, кількох самовбивць-банкірів і також самовбивць, але єпископів, а, крім того, інших яскравих постатей, серед яких були і певний пожирач вогню та ножів з Лайбаху, і привселюдно спалена за відьомство зизоока власниця лялькового [2]; Упродовж дня цю історію вислухали десятки випадкових і не знайомих йому людей [2]; Упродовж наступних століть він неодноразово горів і занепадав [3]; Упродовж моїх мандрівок степом вітер надув пилуги в моє плаття і в моє тіло [12];

– часову попередність (до, напередодні + N2):

до + N2: До заходу сонця курінь Осипа Станіміра зайняв Глеваху [91]; До сьогодні світ для Дарусі закінчувався за сільським млином, що стояв на самому краю Черемошного [60]; До сьогодні виходило так, що раніше мене дурило Марк оцією міжпланетною хренотінню, бо не міг сказати мені правди, а Стенлі пролив світло на ситуацію [16];

напередодні + N2: Напередодні втечі вона попросила чоловіка дати їй трохи грошей і залишити коня — хоче проїхатися містом, заглянути в

крамниці [56]; Напередодні відльоту я став розпитувати всіляких людей, знайомих і друзів, які розуміються на Барселоні [3]; Напередодні літа тут обов'язково з'являться росіяни, це тепер їх ніде не чути, це тепер мені всюди ввижається тільки один росіянин – Набоков [2];

– часова наступність (після + N2):

після + N2: Після того вони бачилися ще двічі, й щоразу вона глузливо перепитувала у нього: « То як, Вороне? [94]; Після третьої його бліде лице взялося рожевими плямами, він розслабився й повів очима по столах, приглядаючись до лісового товариства [94]; Після святкової вечері у Штеренберга він повернувся в будинок священника, де мав переночувати останню нічку [94]; Після зимового затишшя повстанський рух прокидався разом із лісом [95]; Після прочитання спалити [95];

– початкова часова межа (з, від, починаючи з + N2):

з + N2: З дитинства пам'ятаю: « Трансвааль, Трансвааль, ты весь в огне » [50]; З давніх давен відьми, чаклуни, чорні маги користувалися спеціальними наркотичними мазями і напоями, які сприяли їхньому астральному виходу в химерний світ почвар [90]; З давніх часів люди користувалися нею аби позначити неймовірне, абсурдне, непояснюване і тому – принадне [79];

від + N2: Від самого початку дев'яностих цей поїзд став основним каналом приватної міжнародної торгівлі, пов'язуючи ринки Польщі, України та Румунії [67]; Від ранку до пізньої ночі вона могла пролежати в ліжку, безкінечно питаючи: « Коханий, ти не знаєш ріку в Індії на чотири букви, а птаха, що вміє розмовляти, на шість букв, ще скажи мені, будь ласка, як називається хімічна речовина з формулою H₂O » [77]; Від ранку ризи не мав у роті [91];

починаючи з + N2: Починаючи з другої чверті XVII століття, Погулянка, ніби тропічні джунглі, сповнюється ревінням і вищанням сотень фантастичних істот [3]; Починаючи з 1994 року, я чув жахливі історії про

російський рекет на варшавських вокзал-базарах. Це стало ще одним з наслідків перебування цього міста в самому центрі « між Сходом і Заходом » [3]; Починаючи з жовтня, я сипав мейлами на адресу його книгарні (гаразд, хай уже називається по-нашому - « Вогні великого міста »)! [3];

– кінцева часова межа (до + N2):

до + N2: До заходу сонця курінь Осипа Станіміра зайняв Глеваху [91]; До ранку не відбудеться ніяких подій, а нам з вами потрібно набратися сил [81];

- поєднання часової попередності та наступності (біля, близько, коло + N2):

близько + N2: Близько сьомої вечора сталася перша несподіванка [91]; Близько другої по півночі на міст вибігла тонка, аж дзвенить, рудоволоса дівчина у довгій білій спідниці [28]; Близько півночі я ще раз перевірів пошту [3]; Близько півночі прослизнула до вітальні, побачила у кріслі нерухому постать [25];

коло + N2: Десь коло першої ночі я запакувався в таксі й пустився до готелю [3];

біля + N2: Біля першої ночі з білої « дев'ятки » поблизу 20 – ї школи ми з Ринею витягнули запуску й котили її, як повні придурки, через шкільний стадіон до мого будинку [33]; Біля сьомої до кімнати заглядає матір [33].

Темпоральний детермінант, репрезентований моделлю прийменник + N4, у текстах різних функціональних стилів має такі часові параметри – попередністю та наступністю чого-небудь щодо просторового орієнтира, частковою одночасовістю, часовим відрізком, що повністю охоплює якісь події.

Часову попередність виражають прийменники *під*, *над* з іменниками на означення понять часу:

під + N2: Під ранок холод став нестерпним і хлопчик знову заліз у нору, тепер там було тепліше, ніж назовні [84]; Під ранок вона геть замерзала, хоч зима того року вдалася їй не дуже суворою [53];

над + N2: Над ранок з віконця кибитки, затягнутого мутною слюдою, ми з паном Варгою тупо споглядали, як роздвоєні у наших хмільних очах силуети цієї парочки з « Балканського кульбіту » віддаляються від нашого шап'їто, і вважали себе переможцями у складній боротьбі з покладеними на обидві лопатки конкурентами [73]; Над ранок, коли стало видно все навкруги, Сашко обдивився себе - і заплакав [27];

Часову наступність передає модель через + N4: Через хвилину-другу Вовкулака вже стояв перед Вороном [94]; Через тиждень до Чорного лісу приїхав Завірюха і сказав, що пора вирушати на Звенигородку. [94]; Через десяток років тут товклася уже зовсім інша молодь - якісь галасливі дівчатка і круті парубки, що пили пиво з горла, яким уже ніякого діла не було ні до нас, ні до України [50];

Часткова одночасність репрезентується формою на, у (в) + N4 :

на + N4 : На цей раз Лупул зі своїми вояками покинули село серед ночі і без прощання, навіть не замкнувши колишнього постерунку [60];

у (в) + N4 : В один момент із заклопотаного голодранця я перетворився на достатнього чоловіка з купою вільного часу, аби провести близьку мені людину в останню дорогу [46]; У четвер до ночі Льошка з Марусею розпаковували речі у новій хаті й так повтомлювалися, що вже не стелили чисте на ліжко в спальні [26].

Часовий відрізок, що повністю охоплює якісь події, виражається формою за + N4: За рік він відкинувся і повернувся додому героєм [41]; За якийсь час мормони приїхали по його душу [41]; За годину ми в'їхали до найближчого містечка [41]; За півгодини такої роботи я вкїнець змудився, все-таки багаторічна відсутність фізичної праці давалася взнаки [41].

Темпоральний N5 менш розгалужений, ніж локальний N5, тому

він уживається з прийменниками, які виділяють два параметри часу щодо просторового орієнтира, а саме часову попередність та одночасність. Часову попередність передає модель

перед + N5: Перед ранком щось надумаю [96]; А перед ранком, коли особливо густо піде з моря туман, з неба почне падати сніг, актори лежатимуть, як дрова, не розуміючи жодного слова, режисер запримітить диво [96]; Перед святами мала стільки роботи і планів на майбутнє, що вгору не мала часу глянути [23].

Одночасний перебіг повідомлюваного явища щодо просторового орієнтира виражає модель

за + N5: За обідом тут заведено грати в шахи, можливо, ця традиція виникла через те, що обслуговують страшенно повільно, можливо, у людей, які зустрічаються тут надто часто, вичерпалися теми для розмов, - хтозна [77]; За вечерею лорд Гамільтон був дуже мовчазним [22].

Відрізок, що поєднує часову попередність та наступність, позначається моделлю *між + N5: Деся між шостою і сьомою я здатна, здається, зненавидіти навіть холодильник за те, що він гуде надто голосно, а ще більше за те, що порожній [77]; Між десятою й одинадцятою до їдальні походились інші, щоправда, не всі, а лише троє з них: Артур Пена, Волшебник і Коломея [2].*

Детермінанти, виражені формами *у (в), уві, на, по, при, о (об) + N6*, репрезентують конструкції з таким значенням:

– часова наступність:

по + N6: По обіді узяв Сергієвого човна і поплив на острів [92];

– неозначена одночасність *на, при + N6*):

на + N6: На світанку по білій землі привезли на возі дбайливо закутану фігуру і виставили на помості перед костелом для освячення, перед тим, як її мали внести до храму [64]; А на світанку спустили на воду човника, вкраденого в одного хлопа просто з двору, куди той зтягнув його

полагодити [64]; А на майбутнє знай: щоб не сталося, з-за будь-яких « розкладах » винним будеш ти [13]; На світанні, як ся стало жевріти, почав я лізти на стару вишню, та й нога попала в тріщину [31];

при + N6: При скорострелі! [91];

– часовий момент реалізації дії

о (об) + N6): Десь о першій почали відкриватися ресторани і кафе (але не крамниці з алкоголем і сигаретами), виявилось, що їх тут неправдоподібно багато [65]; Десь об одинадцятій годині наш головний герой вирішив зателефонувати Ніколаю [88]; Десь о патріотичній годині другова дружина пішла спати, а земляки сиділи до перших півнів [49].

Для відмінкових морфолого-синтаксичних варіантів темпоральних детермінантів характерне функціональне обмеження. Безприйменникові форми виражаються трьома відмінками: N2, N4, N5. За частотністю вживання виокремлюється

N2: Наступного дня гроші нам виплатили, хоча знову ж таки до кінця невідомо, чи спонукав до цього вдалий жарт, чи те, що в наступному номері планувалося надрукувати дуже важливий політичний документ Засновника [77]; Протягом усієї новорічної ночі мене непокоїло небезпідставне передчуття, що першого свого іспиту під час першої ж сесії мені не скласти [77].

Детермінанти темпорального значення можуть бути виражені моделями N4 та N5:

N4: Якийсь час вона дивилася в його трохи здивоване, але загалом спокійне лице, їй зовсім не було страшно від того, що вона вперше вбила людину, дівчина ще не повірила до кінця, що це таки сталося [91]; Якийсь час іще зберігався в класі круг Скальковської режим ізоляції, але - розсоталось помалу-малу, як і з Даркою [36]; Один час я був просто викреслений із життя - в повній безвиході! [37]; Цілий день я не знаходила собі місця і вже шкодувала, що відмовилася від зустрічі з отцем Серафимом

[91]; *Весь вечір* Дмитро просидів у вітальні, гортаючи сторінки альбомів з давніми, ще чорно білими фотокартками [47];

N5: *Тим часом* її чоловік кинув усі сили на пошуки дочки й прочісує карпатські ліси [69]; *Тим часом* водій пригальмував і, скотившись із траси, виїхав на побиту асфальтівку, що звертала від головної дороги вліво й зникала за ближчими пагорбами [41].

2.2.2. Прислівники у функції темпоральних детермінантів

Типовим засобом вираження детермінантів темпоральної семантики є прислівники. Найпродуктивніше серед них вживаються субстантивні прислівники, що позначають ту чи іншу частину доби, конкретну пору року (улітку, восени, вдень, вночі, вчора, сьогодні, завтра тощо): *Улітку Сарон вирощував усі свої приправи на городі, взимку заставляв підвіконня вазонками базиліку [77]; Взимку земля біля рову не замерзала, а влітку там завжди було болото [77]; Взимку тут було набагато менше відвідувачів [70]; Вночі вона прокинулася від раптового усвідомлення [77]; Сьогодні неділя, Гер, дружище, вихідний [41]; Удень стара зварила собі пісної юшечки, не так для наїдку, як кишечки погріти, та й не чамріти ж їй без діла - хотіла ще знайти собі якусь роботу і не знаходила, бралася за те і се, однак усе падало з рук[95].*

Засобами вираження детермінантних поширювачів часового значення виступають також наступні форми:

1) Adv на позначення часової попередності, часової доби, тривалості протікання процесу: *Спочатку керівництво було проти цієї ідеї, адже шеф рекламного відділу у кілті виглядав не надто презентабельно, насамперед через свою надто солідну як для такого вбрання комплекцію [77]; Спочатку хотів підпрягти до такої важливої місії великого дипломата Вовкулаку, але він рішуче відмовився їхати до свого містечка навіть у ролі поважного парламентаря, і тут я його розумів. [94]; Потім, угледівши на зупинці автобус, побігла [95]; А після того балу, після пригоди в нічному садку, в мої сні дедалі частіше приходив той Саксофон [73];*

2) Adv займенникового походження, що вказують на часові відрізки, епізодичність часу, часову наступність: *Інколи мені здається, що я її зненавиджу [50]; Тоді хапала сумку, запихала одну руку в рукав пальта і, тримаючи в руках шапку, вибігала слідом за Сароною на сходи [77];*

Тоді Сарона вперше зіткнулася з дивною закономірністю, якої не помічала раніше [77]; Тоді нам якраз на третину підвищили план, а зарплату знизили [70];

3) Adv, утворені поєднанням двох основ або основи з часткою: *Щотижня доводиться знищувати зрадників, які проникли в наші лави [94]; Тимчасом на під'їздах до міста селяни блокують шлях прибуваючим військовим підрозділам, танкам і бетеерам і закликають їх приєднуватися до всенародної громадянської непокори [38]; Сьогодні можна подарувати жінкам квіти » [77].*

Детермінанти з часовим значенням можуть також виражатися одиничними дієприслівниками чи дієприслівниковим зворотом, зі значенням часової попередності чи часової наступності: *Відповівши хлопцеві, Мирон Данилович відчув: справді, страх нападає через той дим, що відучора непокоїть [7]; Не відповівши, Можейко зник за дверима [17]; Прийшовши до артилерійських касарень, вони вжахнулися безладу, який панував там повсюдно [91].*

Лексичними наповнювачами темпоральних детермінантних моделей виступають переважно імена з конкретним та абстрактним значенням. Часове значення формується іменниками різних тематичних груп:

– назви пори року, днів тижня, частин доби: *Удосвіта двірники шкребуть лопатами [50]; Удосвіта, перед тим, як вирушити в дорогу, вона підійшла до матер [91]; Уцю ніч біля княгиненого двору сходяться духи землі, повітря, води, дерев у подобі істот, яких люди часом бачать своїм вбогим зором, а тоді розповідають різні небилиці, щоб викликати до них ненависть і обридження[64].*

– загальне часове значення: *На той час бар « Шо йо то йо » у Ялівці ставав наймоднішим повоєнним закладом модного передвоєнного центральноєвропейсь-кого курорту [66]; На той час ластівки уже будуть під водою, вихолоне їхня кров, і, може, котрась підпливе, побачить ці*

александрити і згадає про нашу любов [62]; Весь вік до маляру кантувався
десь по світах, тепер надумали видворяти його в Україну [50];

– конкретний відрізок часу: За п'ять днів Вовкулака, Ходя й Біжу
повернулися до Чорного лісу і знайшли Чорного Ворона в іншому місці,
щоправда, теж на галявинці, на тій же бекеші, з тим-таки записником, у
якому він лежачи щось мережив олівчиком, тільки цього разу тримав
олівчика в правій руці [94]; Того року батько вперше поїхав на заробітки і
дуже хвилювався, як мати дасть собі раду з двома дітьми [77]; Цього року
знайшла записи 1976 року із зауваженнями Володі Івасюка до одного мого
вірша і заплакала сльозами травня-79 - го біля закритої труни Володиної на
вулиці Московського у Львові [57]; Цього року він був особливо теплим і
якимось смачним - повітря, просякнуте запахом кави, під вечір набувало
густого листяного аромату із присмаком хризантем [69]; Від сьогодні у
вашому магазині працюватиме двоє наших людей [17];

– назви одиниць виміру різних сфер поширення: На
початку квітня вже жовторотих матимуть [24]; Наприкінці серпня Стас
урешті дістався невеличкого села на Полтавщині, де в середині липня край
зеленого поля зелений журналіст брав інтерв'ю в капітального дядька [25];

– назви вікових періодів: Змалку навчали, що основа життя — то
труд і молитва, а насправді навчили відрізняти [37];

– назви місяців: У травні проти Дмитра Соколовського червоні
кинули 5-й кінний полк імені Троцького, потім ще два піші полки [91];
У грудні закінчується останній термін подачі мого сценарію [92];
У грудні 1989-го я ще зміг купити на вулиці Горького (спеціалізована
крамниця з оксюморонною назвою «Вина Росії») пляшку новорічного
шампанського додому [3]; П'ятого травня він з Петрусем виїхав до Одеси
[92].

Крім іменників, що містять у собі значення часової семантики,
лексичними наповнювачами темпоральних детермінантів можуть виступати

такі семантичні розряди:

- назви подій та процесів: *А по Різді сколихнула Львів жахлива чутка: зі шкіл та інститутів енкаведисти забрали понад п'ятдесят дівчаток і всіх розстріляли в бункері на Цитаделі [45];*
- назви явищ природи: *Після грози усе довкругу зацімло, але тиша у лісі здавалась живою, — можливо, тому, що із сосон ще падали важкі краплі [89];*
- назви процесів, що відбуваються у певний час доби: *За сніданком Бумблякевич вияснив, що Адольфіна мешкає з трьома сестрами у будиночку, якого їм збудували вдячні однороги, коли дізналися, що вони найближчі колежанки Бумблякевича [15];*
- назви періодів історії, якихось подій: *У часи Руїни, містечко стало об'єктом змагань між слобожанами і Військом Запорізьким, між полтавським та миргородськими полками, між правобережними та лівобережними гетьманами, між Польщею та Москвою, а також між Оттоманською Портою та всіма іншими [10]; Ще з часів царату й ЧК-ГПУ - НКВД російські “ правоохоронці ” (а нинішні українські СБУшники й міліціонери є їхніми прямими й безпосередніми спадкоємцями) тісно співпрацювали з верхівкою “законостухняних” [13]; Від часів відвертої московської окупації (себто дурисвітської монархії та тоталітарної сталінсько-брежнєвської Конституції) й до нинішнього божевільного вертепу (котрий багато хто з причини відсутності інтелекту й невміння давати реальні оцінки подіям) нарік “ незалежністю ” й “ шляхом в Європу ”, жодних докорінних змін в стосунках між владою та громадянином не відбулося [13].*

Отже, категорія темпоральних відношень в текстах різних функціональних стилів має систему спеціальних морфологічних та неморфологічних засобів:

- 1) прийменниково-іменникові форми (прийменник + N2,

прийменник + N4, прийменник + N5, прийменник + N6);

2) іменникові словоформи (N2, N4, N5);

3) обставинні прислівники часу (Adv);

4) одиничні дієприслівники та дієприслівникові звороти на позначення часу.

Висновки до розділу 2

Фонові детермінанти виконують атрибутивну функцію щодо всього висловлення і є своєрідними експозиціями до нього. (Загнітко). Фонові детермінанти поділяються на локальні і темпоральні. Темпоральні детермінанти виконують функцію самостійних розповсюджувачів речення, кваліфікуються як словоформи, що позначають передування, одночасність або послідовність дій, подій, явищ, які в залежності від модальності предикативного ядра мисляться як реальні або нереальні. Вони активно поєднуються з різними типами основ як односкладних, так і двоскладні речення, практично не маючи обмежень.

Темпоральні детермінанти зустрічаються в реченнях з основами з наступним значенням: суб'єкт і його дія; суб'єкт і його вік; суб'єкт і його фізичний і емоційний вплив на об'єкт; суб'єкт і його дію в інтересах іншого; об'єкт і його стан як результат впливу суб'єкта. Способи вираження відтінків тимчасового значення детермінанта різні. Вони залежать від семантики входять в його склад іменників з тимчасовим або процесуальним значенням і семантики керуючих ними прийменників. Локальні детермінанти – це самостійні розповсюджувачі пропозиції з локальної семантикою - це чітко визначена група детермінантних членів речення, одним із способів вираження якої є прийменниково-відмінкова форма імені з просторовим, конкретно-предметним або просторово-предметним значенням.

Як свідчить фактичний матеріал, що детермінантні локальні словоформи не зустрічаються в реченнях з предикатами, що мають значення перебування, буття, розміщення, виявлення, руху, сприйняття, придбання, заняття. Таким чином, локальні детермінанти реалізують внутрішньо групові зв'язки, поєднуючи своє значення зі значеннями часу і обставин. Вони можуть реалізувати і міжгрупові зв'язку, поєднуючи своє значення із значенням причини [1].

ВИСНОВКИ

Групу самостійних розповсюджувачів пропозицій зі значенням "фонової" характеристики формують детермінують обставини місця, часу і ситуації.

Оскільки будь-яка дія відбувається в певному місці і в певний час, то об'єднання детермінантів з даними значеннями в одну групу самостійних розповсюджувачів пропозиції зі значенням "фонової" характеристики не випадково. В.П. Малащенко включає в цю групу і детермінанти ситуації, пов'язуючи дію не тільки з часом і місцем його прояви, а й з ситуацією, в якій воно відбувається

Детермінують члени речення із значенням місця, часу та ситуації називають зовнішні чинники, не пов'язані ні з суб'єктом висловлювання, ні створюваного ним дією. Це дозволяє виокремлювати їх зі складу висловлювання, що не відбивається на його структурної і смислової завершеності.

Однак, перебуваючи на віддаленій семантичній периферії по відношенню до предикативному центру висловлювання, детермінанти фонової характеристики нерівнозначні за своїм семантичним статусом. Якщо детермінанти часу і місця здатні функціонувати в реченні як самостійні, не ускладнені іншими обставинними значеннями розповсюджувачами, то семантика детермінантів ситуації завжди синкретична. Володіючи ознаками, що дозволяє відносити їх до групи детермінантів "фонової" характеристики, вони одночасно містять в собі інформацію супровідного характеру (на відміну від детермінантів місця і часу, у яких значення супроводу змінно).

Це дозволяє вважати дані детермінанти однаковою належністю семантичній периферії двох груп: детермінантів "фонової" характеристики і детермінантів супутньої характеристики. З урахуванням семантики даних детермінантів закріпимо за ними назву детермінантів супутньої ситуації.

Група детермінантів зі значенням "фонової" характеристики на основі виділення семантичної домінанти розпадається на три підгрупи:

а) з домінуючим значенням часу;

б) з домінуючим значенням місця;

в) з домінуючим значенням супутньої обстановки. [1]

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексанова С.А. Семантика и структура синкретичных обстоятельственных детерминантов в современном русском языке / С.А. Алексанова // Диссертация. – 1996.
2. Андрухович Ю. Дванадцять обручів. Критика: Київ. – 2004.
3. Андрухович Ю. Лексикон інтимних міст. Довільний посібник з геопоетики та космополітики / Юрій Андрухович. – Чернівці: Книги – XXI; Meridian Czernowitz, 2016. – 436 с.
4. Андрухович Ю. Московіада. Лілея-НВІ: Івано-Франківськ. – 2000.
5. Арєнєв В. Бісова душа, або Заклятий скарб [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=15354>
6. Арєнєв В. Душниця [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.litmir.me/br/?b=568688>
7. Барка В. Жовтий князь [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=49>
8. Білий Д. Басаврюк ХХ. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.litmir.me/br/?b=118211>
9. Білий Д. Заложна душа [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.litmir.me/br/?b=226573&p=1>
10. Білий Д. Морок над містом. Альфа-прес: Донецьк. – 2004.
11. Бічуня Н. Шпага Славка Беркути [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=10271>
12. Бойчук Б. Три романи. Аліпій і його наречена. Факт: Київ. – 2004.
13. Вахній О. Від дзвоника до дзвоника. Київ. – 2006.
14. Вдовиченко Г. Купальниця [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.litmir.me/br/?b=178682&p=1>
15. Винничук Ю. Мальва Ланда [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.litres.ru/uriy-vinnichuk/malva-landa/chitat-onlayn/>

16. Волков О. Емісар [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://javalibre.com.ua/java-book/book/2928281>
17. Волков О. Амністія для Хакера [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://javalibre.com.ua/java-book/book/Amnistiya_dlya_Hakera_Oleksii_Volkov
18. Грідін С. Не такий. Видавництво Старого Лева: Львів. – 2013.
19. Гримич М. Варфоломієва ніч [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrcenter.com/%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D0%93%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%87/78301-1/%D0%92%D0%B0%D1%80%D1%84%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%94%D0%B2%D0%B0-%D0%BD%D1%96%D1%87>
20. Гримич М. Острів Білої Сови [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.yakaboo.ua/ostriv-biloi-sovi-1570998.html>
21. Гримич М. Фріда [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://smart.kyivstar.ua/books/17301/read/1#1>
22. Гримич М. Second life [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://libcat.ru/knigi/proza/sovremennaya-proza/127075-marina-grimich-second-life-druge-zhittya.html>
23. Гурницька Н. Мелодія кави в тональності кардамону Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля": Харків. – 2013.
24. Дашвар Л. На запах м'яса [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://litlife.club/books/229533/read>
25. Дашвар Л. Мати все. Харків: Клуб сімейного дозвілля. – 2010.
26. Дашвар Л. Молоко з кров'ю. Харків: Клуб сімейного дозвілля. – 2010.
27. Дашвар Л. Село не люди. Харків: Клуб сімейного дозвілля. – 2010.
28. Дашвар Л. Рай. Центр. Харків: Клуб сімейного дозвілля. – 2010.
29. Денисенко Л. Помилкові переймання або життя за розкладом вбивць. Нора-друк: Київ. – 2007.

- 30.Денисенко Л._Сарабанда банди Сари [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://avidreaders.ru/read-book/sarabanda-bandi-sari.html>
- 31.Дереш Л. Пісні про любов і вічність. Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля": Харків. – 2014.
- 32.Дереш Л. Трохи пітьми. Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля": Харків. – 2007.
- 33.Дністровий А. Пацики [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.rulit.me/books/paciki-read-80407-1.html>
- 34.Доляк Н. Заплакана Європа. Літературно художнє видання»: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»: Харків. – 2013.
- 35.Дроздов О. №1 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.rulit.me/books/504643-read-504643-1.html>
- 36.Забужко О. Дівчатка [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=4204>
- 37.Забужко О. Музей покинутих секретів [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.litmir.me/br/?b=149085>
- 38.Забужко О. Let my people go [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrbooks.com/ua/Let_my_people_go/
39. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
40. Зубков М.Г. Українська мова: Універсальний довідник. – 3-тє вид., випр. й доп. – Х.: ВД «ШКОЛА», 2006. – 496 с.
- 41.Жадан С. Ворошиловград [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.bookmate.com/books/BQeqo81a>
- 42.Жадан С. Жовтий китайський джип [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.livelib.ru/work/1000991509-zhovtij-kitajskij-dzhip-sergij-zhadan>
- 43.Іваничук Р. Торговиця. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=7159>

- 44.Іваничук Р. Саксаул у пісках. Фоліо: Харків. – 2008.
- 45.Іваничук Р. Хресна проща [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=7160>
- 46.
- 47.Кіляров М. Візок Анку [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://reader.bookmate.com/EQyuSkqg>
- 48.Кононенко Є. Зрада (Zrada, made in Ukraine) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=14564>
- 49.Кононенко Є. Останнє бажання [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.yakaboo.ua/ostanne-bazhannja.html>
- 50.Кононенко Є. Повії теж виходять заміж [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.e-reading.club/chapter.php/1015163/1/Kononenko_-_Povii_tezh_vihodyat_zamizh.html
- 51.Костенко Л. Записки українського самашедшого. А-ба-ба-га-ла-ма-га: Київ. – 2010.
- 52.Лис В. Іван і чорна пантера. Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля": Харків. – 2012.
- 53.Лис В. Із сонцем за плечима. Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля": Харків. – 2014.
- 54.Лис В. Острів Сильвестра. Фоліо: Харків. – 2009.
- 55.Лис В. Соло для Соломії. Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля": Харків. – 2013.
- 56.Логвин Ю. Таємна перлина [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=15415>
- 57.Малик В. Чорний вершник [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=10375>
- 58.Матіос М. Виравані сторінки з біографії [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.rulit.me/books/virvani-storinki-z-avtobiografii-read-208792-1.html>

59. Матіос М. Нація. Піраміда: Львів. – 2006.
60. Матіос М. Кулінарні фіглі. Піраміда: Львів. – 2008.
61. Матіос М. Солодка Даруся [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.litmir.me/br/?b=105050&p=6>
62. Матіос М. 100 тисяч слів про любов, включаючи вигуки [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.rulit.me/books/100-tisyach-sliv-pro-lyubov-vklyuchayuchi-viguki-read-368900-68.html>
63. Михед О. Астра [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://knigogo.com.ua/knigi/astra/>
64. Нестайко В. Чарівні окуляри [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://book-online.com.ua/read.php?book=3789>
65. Пагутяк Г. Зачаровані музиканти [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.litmir.me/br/?b=226109>
66. Прохасько Т. 1000 місць і слів [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.rulit.me/books/botake-read-304934-78.html>
67. Прохасько Т. НепрОсті. Лілея-НВ: Київ. 2002.
68. Прохасько Т. Тільки на експорт [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://avidreaders.ru/book/botak.html>
69. Прохасько Т. Порт Франківськ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://statechnyi-kiril.livejournal.com/3362.html>
70. Роздобудько І. Гудзик [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ukrclassic.com.ua/katalog/r/rozdobudko-iren/476-iren-rozdobudko-gudzik>
71. Роздобудько І. Гудзик-2 Десять років по тому. Нора-друк: Київ. – 2015.
72. Роздобудько І. Дванадцять, або виховання жінки в умовах, не придатних до життя. Нора-друк: Київ. – 2012.
73. Роздобудько І. Експорт у смерть. Кальварія: Львів. – 2002.
74. Роздобудько І. Ліцей слухняних дружин. Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля": Харків. – 2013.
75. Рубан В. На протележному боці від добра. Ярославів Вал: Київ. – 2015.

76. Рутківський В. Джури-характерники. А-ба-ба-га-ла-ма-га: Київ. – 2010.
77. Сайко О. Кав'ярня на розі. Видавництво Старого Лева: Львів, 2013.
78. Сняданко Н. Амаркорд [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://online-knigi.com/page/226110?page=2>
79. Соколян М. Херем. Факт: Київ. – 2007.
80. Соколян М. Балада для Кривої Варги [Електронний ресурс] – Режим доступу:
<http://www.ukrcenter.com/%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D0%A1%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D1%8F%D0%BD/41670-1/%D0%91%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B0-%D0%B4%D0%BB%D1%8F-%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%97-%D0%92%D0%B0%D1%80%D0%B3%D0%B8>
81. Сорока Ю. Арахнофобія [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.litmir.me/br/?b=212623>
82. Сорока Ю. Іван Богун. Фоліо: Харків. – 2012.
83. Сучасна українська літературна мова : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / С.О. Караман, М.Я.Плющ [та ін.]; за ред. С.О.Карамана. – К.: Літера ЛТД, 2011. – 560 с.
84. Стецюк В. По великій воді. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Stetsiuk_Valentyn/Po_velykii_vodi/
85. Стецюк В. Врятовані совістю [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://flibusta.is/b/407054>
86. Тарасюк Г. У вирій [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://flibusta.is/b/307676/read>
87. Тисовська Н. Останній шаман [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://maxima-library.org/mob/b/339140?format=read>

- 88.Чех А. Анатомічний атлас. Фоліо: Харків. – 2008.
- 89.Чех А. Сині двері зліва [Електронний ресурс] – Режим доступу:
<https://www.litmir.me/br/?b=222623>
- 90.Шкляр В. Елементал. Кальварія: Київ. – 2001.
- 91.Шкляр В. Кров кажана. Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля": Харків. – 2014.
- 92.Шкляр В. Маруся. Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля": Харків. – 2004.
- 93.Шкляр В. Ностальгія. Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля": Харків. – 2001.
- 94.Шкляр В. Тінь сови. Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля": Харків. – 2014.
- 95.Шкляр В. Чорний ворон. Залишенець. Ярославів Вал: Київ. – 2009.
- 96.Шкляр В. Чорне сонце. Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля": Харків. – 2015.
- 97.Яновський Ю. Чотири шаблі. Фоліо: Харків. – 2012

Конспект уроку української мови

Тема: Складні випадки розмежування другорядних членів речення.

Види обставин, способи їх вираження.

Мета: систематизувати знання учнів про другорядні члени речення, вчити розрізняти види обставин, розвивати логічне мислення, виховувати інтерес до поезії.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань, умінь і навичок.

Міжпредметні зв'язки: українська література.

Обладнання: таблиці «Другорядні члени речення» і «Види обставин».

Клас: 8

Хід уроку:

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

1. Продовжіть речення:

Просте речення – це... .

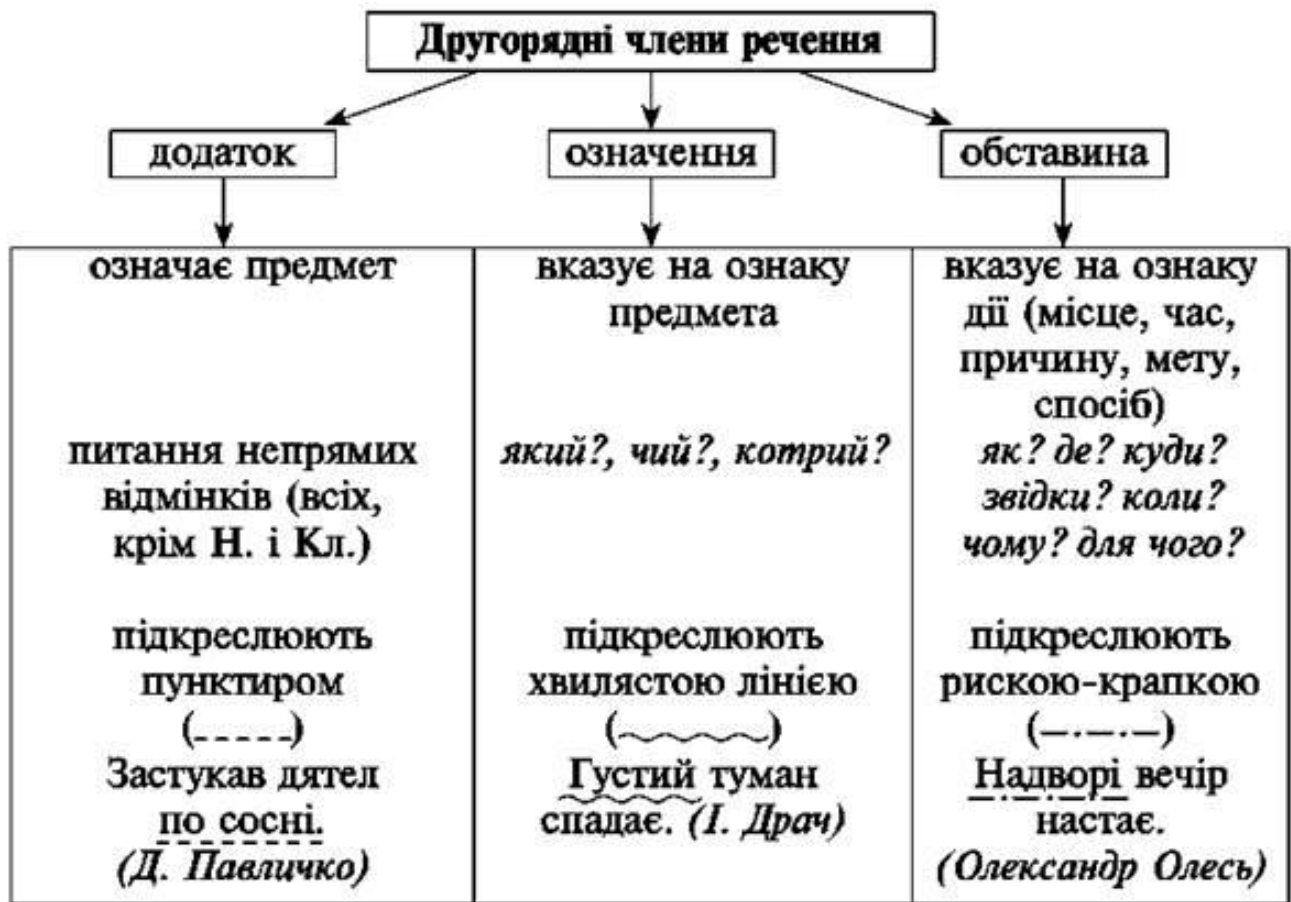
Складне речення – це

Поширене речення – це... .

Непоширене речення – це... .

2. Повторення теоретичних питань. Дайте відповідь на запитання.

- Які є головні члени речення?
- Що таке підмет?
- Що таке присудок?
- Які є другорядні члени речення?
- Що таке додаток?
- Що таке означення?
- Що таке обставина?

III. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ ТА ЗАВДАНЬ УРОКУ.

МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. *Запишіть речення. Вставте замість крапок пропущені букви.*

Підкресліть головні та другорядні члени речення.

Над лісом котилися сірі осі..ні хмари (Лис В.);

Праворуч від ліжка стояло в..лике дзеркало (Матіос М.);

На галявину в..скочив Бойчук (Білий Д);

По обіді узяв С..ргієвого човна і поплив на острів (Шкляр В.);

*Десь об одинадцятій годині наш головний г..рой вирішив зателефонувати
Ніколаю (Чех А.);*

2. *Зробити синтаксичний аналіз речення.*

*Тим часом її чоловік кинув усі сили на пошуки дочки й прочісує карпатські
ліси (Роздобудько І.).*

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й УСВІДОМЛЕННЯ НОВОГО

1. Вчимо правило.

Обставина – це другорядний член речення, що вказує на місце, час, причину, мету, умову дії, а також на її спосіб, якість чи інтенсивність. Відповідає за питання як? Яким чином? Де? Куди? Коли? З якою метою? Чому? Якою мірою?

Обставина найчастіше виражена прислівником, дієприслівником та іменником у непрямих відмінках і залежить від присудка.

У сучасній українській мові обставини називають детермінантами. Вони поділяються на локальні й темпоральні детермінанти. Оскільки будь-яка дія відбувається у певному місці й у певний час.

Локативність виражає відображення в свідомості людей різноманітні просторові відношення предметів і явищ, зокрема їхнє місцеперебування, напрямок руху, контактність і дистантність розташування. Просторові відношення, які існують в об'єктивній реальності, репрезентовані в мові обставинами місця, або локативності. Місце – це простір, на (у) якому хтось перебуває або щось розташовується. Простір трактується в найзагальнішому розумінні як необмежена в усіх вимірах, напрямках протяжність. Для того, щоб установити будь-який фрагмент простору – місце, напрям, шлях руху, потрібно мати певну точку відліку, тобто якийсь орієнтир. Без просторового орієнтиру в одних випадках неможливо, в інших досить складно вказати на локалізацію будь-якої процесуальної ознаки.

Темпоральність виражається часом. Простір органічно пов'язується з часом, і ця єдність виявляється в русі – способі існування матерії, який полягає в безперервній зміні всього, що є в об'єктивній дійсності. Тільки в абстракції ми можемо відмежувати простір від часу і від матерії. Час – це форма послідовної зміни явищ та стану матерії.

2. *Визначити обставини в реченнях та підписати їх (локальні та темпоральні)*

Над травою літали ластівки (Жадан С.);

Назустріч хлопцеві плив великий оселедець (Андрухович Ю.);

Упродовж літа Потап не спілкувався зі своїми однокласниками (Гридін С.);

Завтра вранці з тобою говоритиме Ідеолог (Шкляр В.);

Серед зими, зразу по Різдві, до їхньої хати Варка завітала (Лис В.).

Взимку тут було набагато менше відвідувачів (Роздобудько І.).

V. ЗАСВОЄННЯ НОВИХ ЗНАТЬ В ПРОЦЕСІ ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. *Визнач обставини та спосіб їх вираження.*

Зразок. Стомилися в дорозі. Стомилися (де?) в дорозі.

Доброму добре скрізь - ... (де?)

Вчитись ніколи не пізно - ... (коли?)

Добре довго пам'ятається - ... (як?)

Сюди за щастям я забрів - ... (з якою метою?)

Добре діло твори сміло - ... (як?)

2. *Устав пропущені розділові знаки, де це потрібно. Підкресли обставини.*

Збоку біля нього стриміла табличка (Шкляр В.);

За годину ми в'їхали до найближчого містечка (Жадан С.);

На Поліссі існує легенда про старого старого, сивого (чи білого) як голуб діда (Лис В.).

Після зимового затишшя повстанський рух прокидався разом із лісом (Шкляр В.);

У яру сховалося від стороннього ока велике колись село (Дашвар Л.);

Близько сьомої вечора сталася перша несподіванка (Шкляр В.);

3. Поділіть речення на дві колонки. 1 – локальні обставини, 2 – темпоральні обставини.

За вікном хтось пускає у небо ракети (Костенко Л.);

По шляху котилися чотири відкритих вантажівки (Білий Д.);

Від сьогодні у вашому магазині працюватиме двоє наших людей (Волков О.);

На початку квітня вже жовторотих матимуть (Дашвар Л. На запах м'яса).

Удосвіта двірники шкребуть лопатами (Костенко Л.);

Близько півночі я ще раз перевірів пошту (Андрухович Ю.).

4. Виконайте тестові завдання.

1. Обставина – це...

А) Другорядний член речення, що вказує на місце, час, причину, мету, умову дії, а також на її спосіб, якість чи інтенсивність.

Б) Другорядний член речення, який називає ознаку предмета.

В) Це другорядний член речення, що означає предмет і відповідає на питання непрямих відмінків.

2. В сучасній українській мові виділяють такі детермінанти:

А) Обставинні та означальні

Б) Локальні та темпоральні

3. Обставину місця виділено в реченні:

А) Посеред номера стояла її маленька валізка (Роздобудько І.);

Б) Серед зими, зразу по Різдві, до їхньої хати Варка завітала (Лис В.);

В) Після зимового затишшя повстанський рух прокидався разом із лісом (Шкляр В.);

4. Обставину часу вжито в реченні.

А) Під стелею, підморгуючи, горів продовгастий циліндр лампи денного світла (Сорока Ю. Арахнофобія);

Б) За якийсь час мормони приїхали по його душу (Жадан С.);

В) З берега я кричав про це хлопцям і вони мене добре зрозуміли (Стецюк В.)

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- *Складіть і запишіть 5 речень з локальними обставинами та 5 речень з темпоральними обставинами.*

VII. ПІДСУМОК УРОКУ